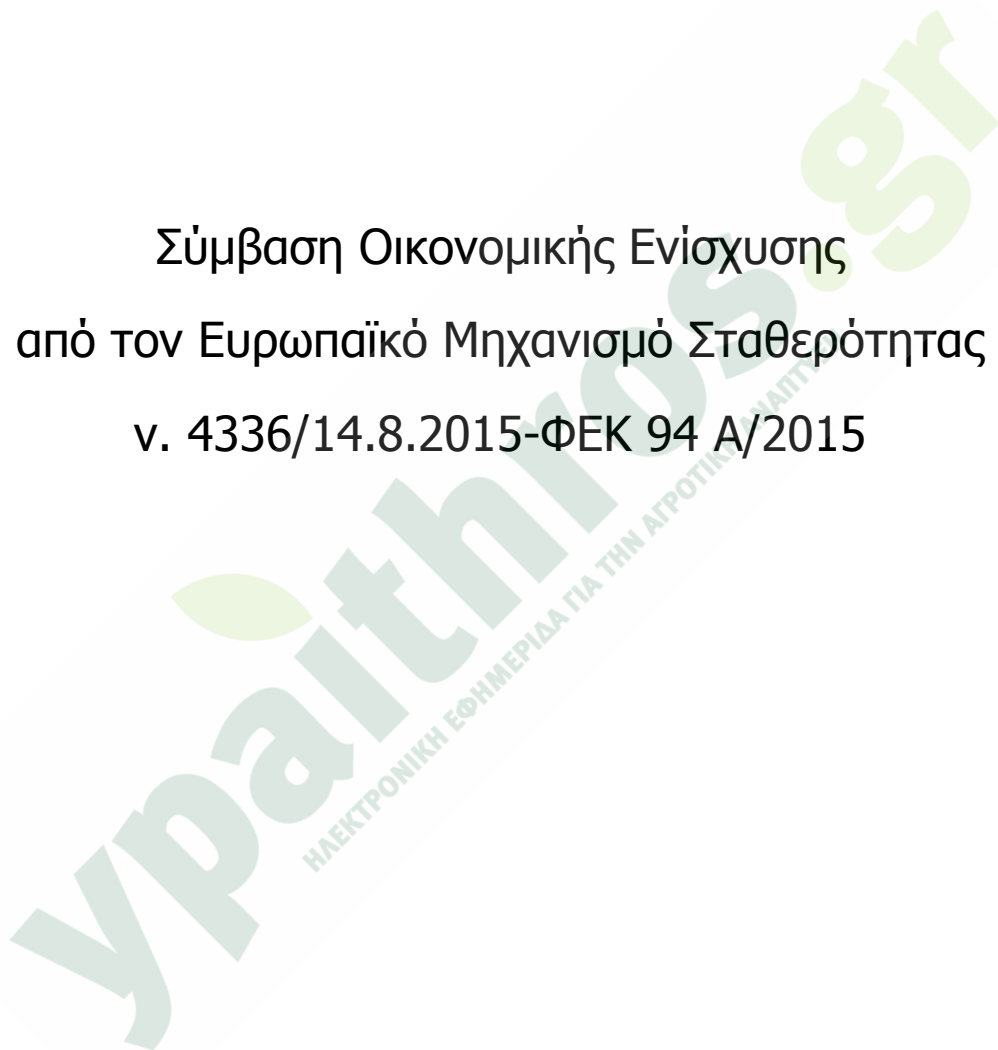

**ΣΧΕΔΙΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ**

Σύμβαση Οικονομικής Ενίσχυσης
από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας
ν. 4336/14.8.2015-ΦΕΚ 94 Α/2015

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΜΕΡΟΣ Α'. ΒΑΣΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	4
ΜΕΡΟΣ Β'. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ.....	10
1. ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ	10
1.1 Μέγεθος αγροτικών εκμεταλλεύσεων.....	10
1.2 Υποστήριξη νέων δραστήριων αγροτών	13
1.3 Μεταρρυθμίσεις στους αγροτικούς συνεταιρισμούς	15
1.4 Αποδοτικότητα της ενέργειας και των υδατικών πόρων	17
1.5 Ορθές γεωργικές πρακτικές με χρηματοδότηση από την ΕΕ	19
2. ΕΜΠΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΕΞΑΓΩΓΩΝ	21
2.1 Εμπορία γεωργικών προϊόντων	21
2.2 Σχέδιο δράσης για την προώθηση των εξαγωγών.....	23
2.3 Απλούστευση προτελωνειακών διαδικασιών	26
3. ΑΠΟΡΡΟΦΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΝΔΥΛΙΩΝ	28
3.1 Βελτίωση της απορρόφησης των κονδυλίων της ΕΕ	28
ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	31

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν κείμενο αποτελεί συνοπτική παρουσίαση της στρατηγικής για την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής γεωργίας με βάση τη θεματική που αποτυπώθηκε στη Σύμβαση Οικονομικής Ενίσχυσης από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας ν. 4336/14.8.2015-ΦΕΚ 94 Α/2015¹. Οι προτάσεις για την ανταγωνιστικότητα της γεωργίας, είναι προϊόν των διαβουλεύσεων της Ομάδας Εργασίας που συστήθηκε με την υπ' αριθμ. 9421/119833/13-11-2015 (ΑΔΑ: 75344653ΠΓ-ΝΓ1) απόφαση του Υπουργού Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων.

Η προσέγγιση της ανταγωνιστικότητας στους συγκεκριμένους τομείς παρέμβασης, που ορίζει η ανωτέρω Σύμβαση, είναι μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη. Για το σκοπό αυτό, το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων (ΥΠΑΑΤ) σχεδιάζει να συντάξει στις αρχές του 2016 σχετική μελέτη, η οποία και θα τεθεί σε δημόσια διαβούλευση.

Η χάραξη *στρατηγικής* για την ανταγωνιστικότητα σε ένα τομέα της οικονομίας προϋποθέτει τη διατύπωση *στόχων* για τον συγκεκριμένο τομέα και την οικονομία γενικότερα. Αυτή η προϋπόθεση είναι αναγκαία ώστε αφενός να αντλούνται κατευθυντήριες πληροφορίες για τη διατύπωση της επιμέρους στρατηγικής, αφετέρου η επιμέρους στρατηγική να συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων του συγκεκριμένου τομέα και της οικονομίας. Επιπλέον, μία εθνική στρατηγική για την ανταγωνιστικότητα προϋποθέτει την επιλογή της θεωρητικής προσέγγισης και των αντίστοιχων δεικτών, που θα αποτελέσουν τη βάση τόσο για την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης και τον προσδιορισμό των στόχων όσο και για την μετέπειτα αξιολόγησή τους. Οι δείκτες πρέπει να επιτρέπουν τη διεθνή σύγκριση και συγχρόνως να αποτυπώνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χώρας (ιστορικά, γεωμορφολογικά, κοινωνικά).

Τη διατύπωση των *στόχων* και της *στρατηγικής* θα πρέπει να ακολουθεί, σε επόμενο στάδιο, η εξειδίκευση σε *μέτρα* πολιτικής.

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελείται από δύο μέρη.

---

¹ Ν. 4336/2015 σελ 1028: «Όσον αφορά τη γεωργία, οι αρχές θα θεσπίσουν στρατηγική για την ανταγωνιστικότητα έως τον Δεκέμβριο του 2015. Αυτή θα περιλαμβάνει: α) βελτιώσεις στην απορρόφηση των κονδυλίων της Ε.Ε., β) μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση της εμπορίας γεωργικών προϊόντων, συμπεριλαμβανομένης της άμεσης μεταρρύθμισης των αδειών εμπορίας με στόχο τη βελτίωση της πρόσβασης των καταναλωτών σε γεωργικά προϊόντα, στην καθιέρωση πρωτοβουλίας για την εξαγωγή ελληνικών προϊόντων, στην προώθηση και διαχείριση των εξαγωγικών δικτύων διανομής και γ) διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για τη θέσπιση νέου πλαισίου για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, ενθάρρυνση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που ευνοούν τους νέους και δραστήριους αγρότες, μεγαλύτερη συγκέντρωση της αγροτικής εκμετάλλευσης και πρόγραμμα για τη βελτίωση της αποδοτικότητας των πόρων κατά τη χρήση ενέργειας και τη διαχείριση των υδάτων, και ορθές γεωργικές πρακτικές χρηματοδοτούμενες με κονδύλια της Ε.Ε.»

Στο πρώτο μέρος, παρατίθεται μία συνοπτική παρουσίαση *του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα*.

Στο δεύτερο μέρος, παρουσιάζονται *τα θεματικά πεδία* για τα οποία καθορίστηκε στρατηγική για την ανταγωνιστικότητα της γεωργίας. Τα πεδία αυτά αφορούν σε θέματα διαρθρωτικού χαρακτήρα (Κεφ. 1, 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5), στο *εμπόριο και ειδικότερα τις εξαγωγές* (Κεφ. 2, 2.1, 2.2, 2.3) και στο θέμα *απορρόφησης των κοινοτικών κονδυλίων* (Κεφ. 3, 3.1).

Στο τρίτο μέρος, το κείμενο ολοκληρώνεται με τη *σύνοψη και τα συμπεράσματα*.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΒΑΣΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Χρόνια, επιδεινούμενα και νέα προβλήματα του αγροτικού τομέα

Η κρίση στη γεωργία προηγήθηκε της ύφεσης και οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στα διαρθρωτικά προβλήματα του μικρού μεγέθους της εκμετάλλευσης και του υψηλού πολυτεμαχισμού της αγροτικής γης, στην γήρανση του αγροτικού πληθυσμού, στην υποαπασχόληση, στο υψηλό κόστος παραγωγής, στην χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλή ανταγωνιστικότητα, στις ευρείες περιφερειακές και τομεακές ανισότητες. Ωστόσο, την οξύτητα της κρίσης μετρίαζαν κάπως οι ενισχύσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και, αργότερα, η άφιξη των μεταναστών που διασφάλιζε εργατικά χέρια χαμηλού κόστους και συνέβαλε στην προσωρινή αποσόβηση της κρίσης.

Την τελευταία δεκαετία και μέχρι το 2013, βασικά μεγέθη του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα, σε σχέση με την Ε.Ε.-27, είτε βρίσκονται σε *αντίθετη πορεία* (π.χ. όγκος παραγωγής, ακαθάριστη και καθαρή προστιθέμενη αξία, δείκτης του καθαρού εισοδήματος της γεωργικής επιχείρησης -Δείκτης Γ, χρηματοδότηση από το τραπεζικό σύστημα), είτε *διαμορφώνονται δυσμενέστερα* (π.χ. αποδοτικότητα της ενδιάμεσης κατανάλωσης, συμμετοχή της ενέργειας στο κόστος παραγωγής, αγροτικό εισόδημα ανά ετήσια μονάδα εργασίας-Δείκτης Α, όροι εμπορίου των αγροτικών προϊόντων). Το συνολικό αποτέλεσμα των παραπάνω εξελίξεων αποτυπώνεται στη μείωση της συμμετοχής της Ελλάδας στην αξία της αγροτικής παραγωγής στην Ε.Ε.-27 από 3,2% σε 2,5% στο διάστημα 2006-2013.

Η παρατηρούμενη αύξηση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα τα χρόνια της ύφεσης, παρά την σημασία της, είναι μία έκφραση της αποανάπτυξης της οικονομίας, αφού προέρχεται και από τη βελτίωση των μεγεθών του αγροτικού τομέα σε απόλυτους όρους, αλλά και από την ηπιότερη μείωση τους σε σχέση με τον δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

Τα προβλήματα του αγροτικού τομέα μπορούν να ομαδοποιηθούν σχηματικά ως εξής:

A) Χρόνια προβλήματα

- Διαρθρωτικά προβλήματα των εκμεταλλεύσεων που σχετίζονται με το μέγεθος, τον πολυτεμαχισμό της αγροτικής γης και τη δημογραφική γήρανση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.
- Υψηλό κόστος παραγωγής και δυσμενής σύνθεση του κόστους παραγωγής (υψηλή συμμετοχή ενέργειας και ζωοτροφών).
- Χαμηλός βαθμός αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα.

- Δυσμενής διάρθρωση και υψηλός βαθμός συγκέντρωσης των εξαγωγών (σε ελιές, λάδι, φρούτα, λαχανικά, βαμβάκι) και των εισαγωγών (σε γαλακτοκομικά, κρέας).
- Χαμηλή εγχώρια προστιθέμενη αξία στις εξαγωγές.
- Εισοδηματικές ανισότητες εντός του πρωτογενούς τομέα.
- Αποδυνάμωση και απαξίωση των συλλογικών θεσμών.
- Περιβαλλοντικά προβλήματα και ανεπάρκεια στη διαχείριση των φυσικών πόρων (έδαφος, ύδατα).
- Χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής κατάρτισης και διάχυσης των καινοτομιών.
- Δυσλειτουργίες του δημόσιου τομέα σε ό,τι αφορά τη στήριξη της παραγωγικής διαδικασίας, της εξαγωγικής δραστηριότητας και τη διαχείριση των κονδυλίων της Ε.Ε.

Β) Προβλήματα που επιδεινώθηκαν λόγω της ύφεσης

- Σύνθεση των εισροών.
- Αύξηση του κόστους παραγωγής με επιδείνωση της αποδοτικότητας των εισροών και με υψηλή συμμετοχή της ενέργειας και των ζωοτροφών.
- Αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης των πλεονασματικών προϊόντων στις εξαγωγές.
- Επιδείνωση των όρων εμπορίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με τις εισροές (το 2012 ήταν στο 72,7% του επιπέδου του 2005 έναντι του 90% στην Ε.Ε.-27), και των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές.

Γ) Προβλήματα που προέκυψαν από την ύφεση

- Πολλαπλές πιέσεις στο εισόδημα των αγροτών

Το εισόδημα, θεμελιώδες συστατικό για τη συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας, για τον εκσυγχρονισμό και την ανταγωνιστικότητα, υπέστη απώλειες από πολλαπλές πηγές, αρκετές εκ των οποίων έχουν δομικό χαρακτήρα και εξαρτώνται από διεργασίες που συντελούνται εκτός του αγροτικού τομέα. Ενδεικτικώς αναφέρονται:

Η επιβράδυνση ή/και αντιστροφή των τομεακών αναδιαρθρώσεων, που δημιούργησε απαγορευτικές συνθήκες για την έξοδο του πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα, αναστέλλοντας την υπέρβαση της ασυμμετρίας ανάμεσα στην ποσοστιαία συμμετοχή στο Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) και στην απασχόληση, ώστε να επιλυθεί με δομικό τρόπο το ζήτημα του γεωργικού εισοδήματος.

Η μαζική απώλεια θέσεων εργασίας στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα, που περιόρισε δραστικά την πολυαπασχόληση και τη δυνατότητα συμπλήρωσης του αγροτικού εισοδήματος.

Ο δραστικός περιορισμός της αγοραστικής δύναμης, που μείωσε την εγχώρια ζήτηση για είδη διατροφής (2009-2013 κατά 17,7%) και μετατόπισε το καταναλωτικό πρότυπο προς τρόφιμα χαμηλότερης αξίας και ποιότητας.

- Επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών της παραγωγής

Στη διάρκεια της ύφεσης εξελίχθηκαν δυσμενώς σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγική διαδικασία. Ενδεικτικώς αναφέρονται:

α) Υποχρηματοδότηση από το τραπεζικό σύστημα

Στο διάστημα 2009-2014 η χρηματοδότηση μειώθηκε από 3,9 δισ. ευρώ σε 1,5 δισ. ευρώ. Σύμφωνα με στοιχεία της Διεθνούς Οργάνωσης Τροφίμων και Γεωργίας ο δείκτης προσανατολισμού της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα (συμμετοχή στη χρηματοδότηση προς συμμετοχή στο ΑΕΠ) μειώθηκε στην Ελλάδα από 1,2 το 2000 σε 0,2 το 2012, ενώ ο αντίστοιχος δείκτης στην Ιταλία ανέρχεται σε 2,3 και στη Γαλλία σε 3,0. Συγχρόνως μετατοπίστηκε η σύνθεση των δανείων από τα μεσο-μακροπρόθεσμα προς τα βραχυπρόθεσμα.

β) Η αύξηση του κόστους κεφαλαίου

Οι καταβληθέντες τόκοι την περίοδο 2006-2014 αυξήθηκαν από 398 σε 734 εκατ. ευρώ, και η ποσοστιαία συμμετοχή τους στο λειτουργικό πλεόνασμα αυξήθηκε από 7,0% σε 12,7%.

γ) Η αποεπένδυση

Στο διάστημα 2008-2014, οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου μειώθηκαν από 1.921 σε 1.251 εκατ. ευρώ.

δ) Η αύξηση της φορολογίας

Ως ποσοστό επί της καθαρής προστιθέμενης αξίας οι λοιποί φόροι επί της παραγωγής αυξήθηκαν από 3,9% (προ του 2011) στο 10,9% το 2014, και είναι πλέον υπερδιπλάσιοι από τον μέσο όρο της Ε.Ε.-27, που διαμορφώνεται στο 4,7%.

ε) Η περαιτέρω αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων με αποτέλεσμα τη μείωση της εγχωρίως παραγόμενης προστιθέμενης αξίας και της απασχόλησης στη μεταποίηση και τον τριτογενή τομέα.

Οι θετικές εξελίξεις και η δυναμική

Ο αγροτικός τομέας της χώρας βρίσκεται σε τροχιά ανάκαμψης από το 2013 αφού πέρασε μια περίοδο ύφεσης από τα μέσα του 2000, δηλαδή πριν την εμφάνιση της κρίσης στο σύνολο της οικονομίας, η οποία τον έπληξε τόσο με άμεσο όσο και έμμεσο τρόπο. Η τάση αυτή οφείλεται τόσο στα εγγενή πλεονεκτήματα του τομέα, όσο και στην προσαρμοστικότητα μέρους του ανθρώπινου δυναμικού που τον απαρτίζει. Αξίζει να επισημανθούν ορισμένες θετικές εξελίξεις που παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια, και τεκμηριώνουν τη δυναμική:

- Το γεωργικό εισόδημα αυξάνεται σημαντικά από το 2013 έως το 2015 (Ο δείκτης Α ανέβηκε από 93,1 σε 112,1 μονάδες).
- Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων το 2015 μειώθηκε περισσότερο από 40% με τις εξαγωγές να βρίσκονται σταθερά άνω των 5 δις ευρώ.
- Οι εξαγωγικοί προορισμοί περιλαμβάνουν στις πρώτες χώρες τις ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Ιταλία. Διευρύνθηκε η εξαγωγική βάση των πλεονασματικών προϊόντων, η οποία όμως περιορίστηκε σε μικρό όγκο εξαγωγών.
- Η προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα μεταβλήθηκε θετικά το 2014 ενώ για το σύνολο της οικονομίας παραμένει αρνητική από το 2009.
- Η νέα εφαρμογή της ΚΑΠ 2014-2020 είναι σχεδιασμένη με αναπτυξιακά κριτήρια, αφενός δίνοντας κίνητρο στην κτηνοτροφία και στην παραγωγή ζωοτροφών, και αφετέρου με στοχευμένες συνδεδεμένες ενισχύσεις που βοηθούν τη στροφή προς την αγορά. Ήδη παρατηρείται θετική στροφή προς ζωοτροφές και κτηνοτροφικά προϊόντα.
- Οι εισροές διαμορφώνονται στο χαμηλότερο επίπεδο στην αξία της παραγωγής, σε σχέση με την Ε.Ε.
- Το κόστος της εργασίας και των ενοικίων της καλλιεργούμενης γης μειώνεται, προέρχεται όμως κυρίως από την ύφεση και τη μείωση της παραγωγής.

Όλα τα παραπάνω προσδιορίζουν τη θετική δυναμική του κλάδου ο οποίος ανθίσταται στις αντίξοες συνθήκες, που εκτός των άλλων, αντικατοπτρίζονται και στο ποσοστό των λοιπών φόρων επί της παραγωγής οι οποίοι αυξήθηκαν στα επίπεδα της Γαλλίας φτάνοντας το 10,9% το 2014 από 3,9% το 2006.

Πλεονεκτήματα Ελληνικού πρωτογενούς τομέα

Παρά τα σοβαρά προβλήματα που τον χαρακτηρίζουν, ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα διαθέτει αξιόλογα θετικά στοιχεία που με την κατάλληλη αξιοποίηση θα μπορούσαν να συμβάλλουν, στο μέτρο που τους αναλογεί, τόσο στην αντιμετώπιση των εσωτερικών προβλημάτων του όσο και στην επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας. Ενδεικτικώς αναφέρονται:

- οι ποικιλόμορφες εδαφοκλιματικές συνθήκες που διευκολύνουν την παραγωγή διαφοροποιημένων και ποιοτικών προϊόντων με μοναδικά οργανοληπτικά χαρακτηριστικά
- το επιστημονικό δυναμικό
- τα δυναμικά τμήματα του ανθρώπινου δυναμικού
- οι αξιόλογες υποδομές της βιομηχανίας τροφίμων-ποτών

- η εξαγωγική εμπειρία σε ορισμένα προϊόντα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης κ.ά.

Στην κατεύθυνση αυτή μπορεί να αξιοποιηθεί η ΚΑΠ, ειδικότερα ο Πυλώνας II και το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) 2014-2020, με συνολική χρηματοδότηση από την Ε.Ε. για την περίοδο αυτή, η οποία αγγίζει τα 20 δις ευρώ περίπου.

Το ΠΑΑ, συγκεκριμένα, έχει επανασχεδιαστεί λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις αδυναμίες όσο και τις δυνατότητες του ελληνικού αγρο-διατροφικού τομέα.

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση της υπαίθρου, τις θετικές εξελίξεις από το 2013 και μετά, καθώς και τα διαχρονικά προβλήματα, θεωρούμε ότι ο τομέας βρίσκει τις λύσεις για να ξεπεράσει αρκετά από τα προβλήματα και διαθέτει την αντοχή που χρειάζεται για να αποτελέσει πυλώνα ανάπτυξης στη χώρα. Συνεπώς ο στρατηγικός σχεδιασμός πρέπει να προτείνει μέτρα που θα αφαιρούν τα εμπόδια, θα αμβλύνουν τα προβλήματα και θα ενισχύουν τις διαφαινόμενες θετικές εξελίξεις μετουσιώνοντάς τες σε προστιθέμενη αξία για τη χώρα.

Πλαίσιο στρατηγικού σχεδιασμού για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας

Η ανταγωνιστικότητα τίθεται ως στόχος, διότι συμβάλλει στην ενίσχυση της πρόσβασης στην εγχώρια και διεθνή αγορά και συνεπώς στη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης. Ως εκ τούτου συνιστά προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη. Η ποσοτική και ποιοτική διεύρυνση των διεθνών συναλλαγών αναβαθμίζει την σημασία της ανταγωνιστικότητας.

Η ανταγωνιστικότητα επηρεάζεται άμεσα ή/και έμμεσα, μεμονωμένα ή/και σε συνδυασμό, από το σύνολο των αδυναμιών και θετικών στοιχείων της ελληνικής οικονομίας και γεωργίας που ήδη αναφέρθηκαν. Η αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας απαιτεί την ένταξή της σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, το οποίο θα υπηρετεί και από το οποίο θα ωφελείται. Αποσπασματικές παρεμβάσεις σε ζητήματα με πολλαπλές αιτίες και επιπτώσεις δεν αναμένεται να είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές.

Ως βασικός στόχος για τον πρωτογενή τομέα τίθεται *η μεγιστοποίηση της συμβολής του στην οικονομική ανάπτυξη και την ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας*. Αυτός ο κρίσιμος στόχος θα πρέπει να επιτευχθεί με όρους αειφόρου παραγωγής ασφαλών τροφίμων, ενίσχυσης της απασχόλησης και περιορισμού των ανισοτήτων. Πρόκειται δηλαδή για μία *ενιαία ενότητα στόχων που έχουν διατροφικές, περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*. Δεδομένων των περιορισμών (χρηματοδοτικής ρευστότητας, υφιστάμενης θέσης της χώρας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας κ.ά.), αλλά και των δυνατοτήτων και προκλήσεων που συνδέονται με την αναμενόμενη αύξηση της ζήτησης προϊόντων ποιότητας και ταυτότητας στις διεθνείς αγορές, απαιτείται *ιεράρχηση της προτεραιότητας των παρεμβάσεων* στη βάση ποικίλων κριτηρίων: π.χ. του χρόνου απόδοσης, των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων, των απαιτήσεων σε χρηματοδότηση, της ωριμότητας και της επάρκειας των προϋποθέσεων αλλά και των απαραίτητων θεσμικών προσαρμογών. Η

αξιοποίηση των πόρων του Πυλώνα Ι της ΚΑΠ, και ειδικότερα του ΠΑΑ 2014-2020, με τις κατάλληλες παρεμβάσεις στην διαμόρφωση του απαραίτητου θεσμικού περιβάλλοντος, μπορεί να υπηρετήσει αυτές τις προτεραιότητες.

Στόχοι που αφορούν στις σχέσεις με την εθνική οικονομία

- Οικοδόμηση *εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων* ανάμεσα στον πρωτογενή τομέα, τη μεταποίηση και τον τομέα των υπηρεσιών για τη μεγιστοποίηση της *εγχωρίως παραγόμενης προστιθέμενης αξίας*, σε ότι αφορά στο σύνολο της παραγωγής αλλά και ειδικότερα στο τμήμα της που εξάγεται.
- Αποκατάσταση της ισορροπίας ανάμεσα στο ρόλο που διαδραματίζει ο πρωτογενής τομέας στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στις εξαγωγές, στην περιφερειακή ανάπτυξη, με τη συμμετοχή του στη χρηματοδότηση και στις επενδύσεις.
- Οργανική ένταξη του πρωτογενούς τομέα στην ανάπτυξη της υπαίθρου. Ενίσχυση των δυνατοτήτων για συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες εκτός πρωτογενούς τομέα. Ο πρωτογενής τομέας και το αγροδιατροφικό σύστημα αποτελούν κρίσιμο παράγοντα στην υλοποίηση της προτεραιότητας «Ευρώπη 2020», για «ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς με την ενίσχυση μιας οικονομίας με υψηλό ποσοστό απασχόλησης που εξασφαλίζει οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή».

Τα πεδία της ανταγωνιστικότητας είναι τόσο η διεθνής όσο και η εγχώρια αγορά. Συνεπώς, παράλληλα με τον προσανατολισμό στην ποιότητα και την *ενίσχυση της εξωστρέφειας, με αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας των εξαγόμενων προϊόντων* και διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης, απαιτείται και *μέριμνα για την εσωτερική αγορά*.

Επιμέρους στόχοι για την εσωτερική αγορά

- η μείωση του ειδικού βάρους των βασικών προϊόντων στη σύνθεση των εισαγωγών, λαμβάνοντας υπόψη και το ζήτημα των συγκριτικών πλεονεκτημάτων
- η διαχείριση της πίεσης από τα χαμηλής ποιότητας και φθηνά εισαγόμενα τρόφιμα.

Στόχοι που αφορούν εσωτερικά ζητήματα του αγροτικού τομέα

- Αντιμετώπιση διαρθρωτικών προβλημάτων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων (μέγεθος, πολυτεμαχισμός, διαδοχή).
- Συγκράτηση του ρυθμού αύξησης της ενδιάμεσης ανάλωσης κάτω από τον ρυθμό αύξησης της προστιθέμενης αξίας, ώστε να αυξηθεί το επιχειρηματικό εισόδημα.
- Ενδυνάμωση των σχέσεων φυτικής-ζωικής παραγωγής με στόχο την αύξηση της εγχώριας κτηνοτροφικής παραγωγής και τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου, στο

πλαίσιο των δυνατοτήτων που παρέχουν οι γεωμορφολογικές και κλιματικές ιδιομορφίες της χώρας.

- Βελτίωση της αποδοτικότητας στη χρήση των εισροών (ενέργεια, νερό, ζωοτροφές) με στόχο τη μείωση του κόστους παραγωγής.

Για την ελάττωση της δομικής μείωσης της προστιθέμενης αξίας που παράγεται στον πρωτογενή τομέα θα πρέπει να συγκρατηθεί, κατά το δυνατόν, το μεγαλύτερο τμήμα της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο, μέσω ανάπτυξης συλλογικών δραστηριοτήτων σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας, να διευρυνθεί ο βαθμός καθετοποίησης και η οργάνωση άμεσων μορφών πρόσβασης των παραγωγών στις αγορές εισροών και τροφίμων, συμπεριλαμβανομένων των ποικίλων εκφάνσεων της κοινωνικής οικονομίας.

Προϋποθέσεις για την επίτευξη των στόχων

Για τον αποτελεσματικό προσανατολισμό του πρωτογενούς τομέα προς τους ανωτέρω στόχους απαιτείται σειρά *θεσμικών και διοικητικών* προϋποθέσεων, καθώς και προϋποθέσεων που σχετίζονται με το *φυσικό περιβάλλον* και το *ανθρώπινο δυναμικό*. Μεταξύ άλλων αναφέρονται:

- Η μέριμνα για την αειφόρο διαχείριση των φυσικών πόρων
- Η αναβάθμιση της λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης
- Η αναβάθμιση των γνώσεων και η τεχνική στήριξη των παραγωγών, η διάδοση ορθών γεωργικών πρακτικών, η αξιοποίηση των δυναμικών στοιχείων του ανθρώπινου δυναμικού ως πυρήνων διάχυσης στον αγροτικό χώρο των νέων αντιλήψεων και των καινοτομιών.

Η ορθολογικοποίηση της διαχείρισης και της αποτελεσματικότητας των πόρων του δημοσίου και της Ε.Ε.

Ακολουθεί το Β' Μέρος όπου παρουσιάζονται αναλυτικότερα ορισμένα στοιχεία της στρατηγικής για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της γεωργίας σε θεματικά πεδία, όπως αυτά ορίζονται στη Σύμβαση της 14^{ης} Αυγούστου 2015 (ν. 4336/2015).

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

1. ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

1.1 Μέγεθος αγροτικών εκμεταλλεύσεων

Το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων εκτιμάται με όρους *έκτασης, οικονομικού μεγέθους και απασχόλησης*, και αποτυπώνεται με τον *μέσο όρο* και τις *κατανομές* κατά τάξεις μεγέθους. Και με τους τρεις δείκτες το *μέσο μέγεθος* των εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα, με διαφοροποιήσεις, είναι από τα μικρότερα στην Ε.Ε.-27. Ενώ ο μέσος όρος της Ε.Ε.-27 αυξήθηκε από τα 11.9 εκτάρια στα 14.5¹ εκτάρια μεταξύ 2005 και 2010, στην Ελλάδα παραμένει στα 4,8 εκτάρια, ενώ επιπλέον παρουσιάζει και υψηλό βαθμό πολυτεμαχισμού. Η ανάλυση των κατανομών κατά τάξεις μεγέθους αναδεικνύει τις διαφορετικές δυναμικές που χαρακτηρίζουν τις μικρές, μεσαίες και μεγάλες εκμεταλλεύσεις, οι οποίες σταδιακά μετατοπίζουν την χρησιμοποιούμενη έκταση και την παραγόμενη αξία προς τις μεγάλες εκμεταλλεύσεις.

Ωστόσο η ολοκληρωμένη αξιολόγηση των παραπάνω δεικτών και ειδικά η διεθνής σύγκρισή τους απαιτεί τη συμπερίληψη σημαντικών παραμέτρων όπως η σύνθεση της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης (αροτραίες, μόνιμες φυτείες, λιβάδια-βοσκότοποι), το είδος της καλλιέργειας/εκτροφής (εκτατική, εντατική) σε συνδυασμό με τις γεωμορφολογικές συνθήκες (ορεινότητα, νησιωτικότητα), τη διαθεσιμότητα του ανθρώπινου δυναμικού, το αν πρόκειται για εκμεταλλεύσεις που διευθύνονται από επαγγελματίες αγρότες ή για εκμεταλλεύσεις μη αγροτών, δηλαδή συμπληρωματικού χαρακτήρα, και βέβαια τις θετικές όψεις του μικρού μεγέθους που θα μπορούσαν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να αποτελέσουν συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή ορισμένων προϊόντων με ποιοτικά χαρακτηριστικά ανταγωνιστικών σε συγκεκριμένες αγορές.

Στην περίπτωση της Ελλάδας οι εν λόγω παράμετροι δίνουν μια καθαρότερη εικόνα για αυτό καθαυτό το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων και για την αξιολόγηση της σχέσης του με την ανταγωνιστικότητα. Συγκεκριμένα, η σύνθεση της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης στην Ελλάδα είναι πολύ διαφορετική σε σχέση με την Ε.Ε. (αροτραίες εκτάσεις 50,8% έναντι 60%, μόνιμα λιβάδια και βοσκότοποι 21,6% έναντι 33,6% και μόνιμες φυτείες 27,3% έναντι 6,2%). Επιπλέον, χρησιμοποιούμενη γεωργική γη βρίσκεται κατά το 1/3 σε ορεινές και κατά 1/10 σε μικρές νησιωτικές περιοχές, ενώ η ευρεία απόκλιση των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών περιορίζει την αντιπροσωπευτικότητα και τη χρήση του εθνικού μέσου όρου (4,8ha) καθώς το μέσο μέγεθος κατά περιφέρεια εκτίνεται από 2,4ha στα Ιόνια Νησιά, έως 10,7ha στη Δ. Μακεδονία. Επιπλέον, η γεωργία με καθαρά επαγγελματικούς όρους ασκείται περίπου από το ήμισυ του αριθμού όσων εμφανίζονται ως αγρότες, στοιχείο που επίσης

επηρεάζει τη σημασία και τα κριτήρια αξιολόγησης του μέσου μεγέθους των εκμεταλλεύσεων, προσδίδοντας μεγαλύτερη σημασία στις διαφοροποιημένες πολιτικές.

Ο συνήθης δομικός τρόπος για την αύξηση του μέσου μεγέθους των εκμεταλλεύσεων είναι η μείωση του λόγου εκμεταλλεύσεων προς αγρότες. Σε συνθήκες ύφεσης, αυτή η διαδικασία αναστέλλεται λόγω της υψηλής ανεργίας στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα, της παραμονής των αγροτών στην ύπαιθρο και τη διατήρηση των εκμεταλλεύσεων ακόμη και για λόγους επιβίωσης. Ωστόσο, σε αντίθετη κατεύθυνση λειτουργούν οι εξελίξεις της περιόδου 1998-2013 όσον αφορά τα μη αμειβόμενα συμβοηθούντα μέλη, ο αριθμός των οποίων μειώθηκε από 257.000 σε μόλις 77.000 άτομα και αποτέλεσε την κύρια πηγή μείωσης των αγροτών. Καθώς τα συμβοηθούντα μέλη αποτελούν την κύρια πηγή διαδοχής, στον βαθμό που η συγκεκριμένη αλλαγή συνιστά μείωση σε πραγματικούς όρους και δεν καλύπτει άλλες στρατηγικές, τότε είναι δυνατόν να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι επίκεινται σημαντικές αλλαγές προς την κατεύθυνση αύξησης του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων με όρους ιδιοκτησίας ή/και διεύρυνσης του φαινομένου της ενοικίασης, καθώς η περαιτέρω μείωση του αριθμού των αγροτών θα πλήττει πλέον τον πυρήνα των απασχολουμένων στη γεωργία.

Η συγκέντρωση της γης μπορεί να εκφραστεί με τυπικούς όρους *ιδιόκτητης* γης, αλλά και με όρους *ενοικιαζόμενης* γης. Σύμφωνα με τα στοιχεία των τελευταίων δεκαετιών για την ελληνική γεωργία αυτή η διαδικασία φαίνεται να είναι αποτελεσματικότερη για την αύξηση του μέσου μεγέθους των εκμεταλλεύσεων. Η απλή αναφορά στο μέσο μέγεθος, που στην Ελλάδα παρουσιάζει μικρή αύξηση (2003-2009) και διαμορφώνεται γύρω στα 4,8ha, καλύπτει τη διαφορετική δυναμική ανάμεσα στην *ιδιόκτητη* και την *ενοικιαζόμενη* έκταση, καθώς η μέση ιδιόκτητη παραμένει στα 3,2ha ενώ η μέση ενοικιαζόμενη αυξήθηκε από 7,3ha σε 8,4ha, ενώ συγχρόνως αυξήθηκε και το ειδικό βάρος των ενοικιαζόμενων εκτάσεων στη χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση από 32,7% σε 36,2%.

Συγχρόνως, σε όρους *οικονομικού μεγέθους*, την περίοδο 2005-2013 εντοπίζονται αξιολογες διαρθρωτικές μεταβολές, καθώς η μείωση κατά 16% του αριθμού των εκμεταλλεύσεων προέρχεται αποκλειστικά από τις εκμεταλλεύσεις μικρού και μεσαίου οικονομικού μεγέθους, (με Τυπική Αξία Παραγωγής έως 25.000 ευρώ), ενώ παρατηρείται τάση μεγέθυνσης σε σημαντικό αριθμό των εκμεταλλεύσεων με οικονομικό μέγεθος άνω των 25.000 ευρώ. Στη διαμόρφωση των πολιτικών σχετικά με το μέγεθος θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο περιβαλλοντικός, κοινωνικός και οικονομικός ρόλος των μικρών εκμεταλλεύσεων, η σημασία της ιδιοκτησίας για την πρόσβαση στις ενισχύσεις της ΚΑΠ, και βέβαια το στοιχείο ότι διαρθρωτικές αλλαγές που σχετίζονται με την ιδιοκτησία της γης συνιστούν διαδικασίες με σημαντικές οικονομικές και κοινωνικο-πολιτισμικές προεκτάσεις και αδράνειες.

Τα παραπάνω στοιχεία αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα του θέματος της αξιολόγησης του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων και ακόμη περισσότερο των περιορισμών στους οποίους υπόκεινται οι διεθνείς συγκρίσεις. Συνεπώς, για να είναι αποτελεσματική μία πολιτική αντιμετώπισης του σχετικά μικρού μεγέθους των εκμεταλλεύσεων με σκοπό την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, οφείλει να είναι αναλόγως πολυδιάστατη και διαφοροποιημένη.

Στόχος

Στόχος είναι η δημιουργία ανταγωνιστικών εκμεταλλεύσεων, μεμονωμένων ή/και ενταγμένων σε συλλογικά σχήματα (συνεταιριστικά, εταιρικά), σε συνάρτηση με τις γεωμορφολογικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στις οποίες λειτουργούν, τα προϊόντα τα οποία παράγουν και τις αγορές στις οποίες απευθύνονται.

Στρατηγική

Η αύξηση του μέσου μεγέθους των εκμεταλλεύσεων, μεταξύ άλλων παραγόντων, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιομορφίες της ελληνικής γεωργίας, συνιστά βασικό στοιχείο της στρατηγικής για την ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας, διότι δημιουργεί οικονομίες κλίμακας και συμβάλει στη μείωση του κόστους, στην αύξηση της διαπραγματευτικής ισχύος έναντι προμηθευτών και μεσαζόντων κοκ. Η αύξηση του μέσου μεγέθους είναι δυνατόν να προκύψει με ποικίλους τρόπους αναλόγως των συνθηκών, του σχεδιασμού της αγροτικής πολιτικής και των επιλογών των αγροτών. Η πολιτική κινήτρων για την ενίσχυση των τρόπων αύξησης του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων που αναφέρονται παρακάτω είναι δυνατόν να διαφοροποιούνται και να εξειδικεύονται κατά τάξεις μεγέθους.

Η αύξηση του *φυσικού* μεγέθους (έκταση) των εκμεταλλεύσεων είναι δυνατόν να επιτευχθεί με:

- Μεγέθυνση της *ιδιόκτητης* γης
- Διεύρυνση της *ενοικιαζόμενης* γης

Και οι δύο εκδοχές αύξησης του φυσικού μεγέθους είναι δυνατόν να ενθαρρυνθούν τόσο με θεσμικές ρυθμίσεις που να διευκολύνουν την αγοραπωλησία, τη μεταβίβαση και τη μακροχρόνια μίσθωση γης, όσο και με οικονομικά (π.χ. φορολογικά) κίνητρα, στη βάση ενός επιχειρησιακού σχεδίου. Όσον αφορά στη διαθέσιμη δημόσια γεωργική γη, και κυρίως στους δημόσιους/δημοτικούς βοσκοτόπους, μπορεί να παρασχεθεί η δυνατότητα για μακροχρόνια εκμίσθωση με χαμηλό μίσθωμα, προς κτηνοτροφική χρήση ή τη δημιουργία κτηνοτροφικών πάρκων.

Η αύξηση του *οικονομικού* μεγέθους των εκμεταλλεύσεων μπορεί να επιτευχθεί με στροφή σε εντατικά συστήματα παραγωγής. Η αναδιάρθρωση προς εντατικότερα συστήματα μπορεί να στηριχθεί με χρηματοδότηση επενδυτικών σχεδίων και τεχνικοοικονομική στήριξη.

Η πρόσβαση στα πλεονεκτήματα του μεγάλου μεγέθους είναι δυνατόν να επιτευχθεί:

- Με την *ένταξη σε συλλογικά σχήματα* συνεταιριστικής ή/και εταιρικής μορφής, ομάδες και οργανώσεις παραγωγών. Η ένταξη σε συλλογικά σχήματα είναι δυνατόν να ενισχυθεί με θεσμικές ρυθμίσεις και οικονομικά κίνητρα.
- Με τη *συντόμευση των αλυσίδων εφοδιασμού*.

Αξιόλογη δυνατότητα για την αντιμετώπιση του σοβαρού διαρθρωτικού προβλήματος του πολυτεμαχισμού, είναι και ο *αναδασμός*. Η διαδικασία του αναδασμού μπορεί να ενισχυθεί με την κατασκευή των συνοδευτικών έργων υποδομής.

Ενδεικτικά μέτρα

Το ΠΑΑ 2014-2020 συνιστά σημαντικό μέσο για την υλοποίηση των πολιτικών που θα εναρμονίσουν την κατανομή των εκμεταλλεύσεων κατά τάξεις μεγέθους στις απαιτήσεις της ανταγωνιστικότητας, παράλληλα με τη μέριμνα για την ισότιμη ανάπτυξη, την αειφόρο διαχείριση του περιβάλλοντος και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου.

Στο ΠΑΑ 2014-2020, μεταξύ άλλων, προβλέπονται:

- Κίνητρα για την οργάνωση των παραγωγών σε συλλογικά σχήματα (ομάδες και οργανώσεις παραγωγών)
- Κίνητρα για τη δημιουργία βραχέων αλυσίδων εφοδιασμού με συνέργειες μεταξύ γεωργών – κτηνοτρόφων, μεταποίησης, και καταναλωτών.
- Παροχή κατ' αποκοπή ενίσχυσης για την υποστήριξη:
  - της εγκατάστασης νέων γεωργών σε βιώσιμες εκμεταλλεύσεις με επαρκές αρχικό παραγωγικό δυναμικό (τυπική απόδοση εισόδου τουλάχιστον ίση με 8.000 ευρώ)
  - μικρών αλλά βιώσιμων γεωργικών εκμεταλλεύσεων (τυπική απόδοση μεταξύ 5.000 και 7.999 ευρώ) με στόχο να αναπτύξουν περαιτέρω τις γεωργικές δραστηριότητες και να καταστούν ικανές να υποστηρίξουν μελλοντική επαγγελματική ενασχόληση των κατόχων τους στη γεωργία.
- Ενθάρρυνση επενδύσεων από μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις για την αύξηση της οικονομικής βιωσιμότητάς με στόχο μελλοντικά να υπερβούν το οικονομικό μέγεθος των 25.000 ευρώ. Για το σκοπό αυτό θα δημιουργηθούν «πρότυπα αναδιάρθρωσης» του παραγωγικού συστήματος των εκμεταλλεύσεων μικρού και μεσαίου οικονομικού μεγέθους (με την αξιοποίηση των στοιχείων του Δικτύου Γεωργικής Λογιστικής Πληροφόρησης) (Farm Accountancy Data Network (ΔΙΓΕΛΠ/FADN)).
- Ενεργοποίηση εκούσιων και υποχρεωτικών αναδασμών και υλοποίηση συνοδευτικών έργων υποδομής.

Άλλες παρεμβάσεις μπορούν να αποτελέσουν επίσης:

- Η εισαγωγή στη νομοθεσία και νέων μορφών εταιρικής και συνεργατισμού ανάμεσα στους κατόχους της γης που δεν είναι γεωργοί και τους καλλιεργητές που επιθυμούν να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους².
- Η υιοθέτηση φορολογικών κινήτρων συνένωσης και μεγέθυνσης εκμεταλλεύσεων, όπως οι φοροαπαλλαγές στις μεταβιβάσεις καθώς και στα πρώτα έτη λειτουργίας τους³

1.2 Υποστήριξη νέων και δραστήριων αγροτών

Τα *ποιοτικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου δυναμικού* συνιστούν κρίσιμο παράγοντα για την αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας, παράλληλα βέβαια με σειρά άλλων παραμέτρων (θεσμικό πλαίσιο, υποδομές, γεωμορφολογικές συνθήκες, ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον κ.ά.). Η *νεαρή ηλικία* και τα *κίνητρα για επαγγελματισμό* κατέχουν σημαντική θέση μεταξύ των εν λόγω ποιοτικών χαρακτηριστικών, καθώς σχετίζονται θετικά με το υψηλότερο επίπεδο των γνώσεων, την έφεση για υιοθέτηση θεσμικών και τεχνολογικών καινοτομιών, την αυξημένη παραγωγικότητα της εργασίας. Συνεπώς η μετατόπιση της ηλικιακής σύνθεσης προς τις *νεότερες* ηλικίες και η ενίσχυση των *δραστήριων αγροτών* αναμένεται να έχουν θετικά αποτελέσματα στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής γεωργίας. Η ηλικιακή σύνθεση του ανθρώπινου δυναμικού της ελληνικής γεωργίας βρίσκεται σε αντιστοιχία με την ηλικιακή σύνθεση στην Ε.Ε. Η κατανομή των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων διαμορφώνεται το 2010 για στην Ελλάδα και την Ε.Ε.-28 ως εξής στις κατηγορίες ηλικίας μικρότερης των 35 ετών, 6,7% έναντι 7,3%, στις ηλικίες 35-64, 59% έναντι 62%, στις ηλικίες 65 ετών και άνω, 33,7% έναντι 30,7% αντίστοιχα.

Θα πρέπει να επισημανθεί -για την αξιολόγηση της βελτίωσης στην ηλικιακή σύνθεση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια- ότι αυτή οφείλεται και στις επιπτώσεις της ύφεσης, η οποία συνέβαλε στη συγκράτηση, ακόμη και στην επιστροφή νέων στην ύπαιθρο, αλλά είναι και αποτέλεσμα των συγχρηματοδοτούμενων δράσεων. Η εμπειρία δείχνει ότι τα κίνητρα για τη μεταβίβαση των εκμεταλλεύσεων στους νέους είναι απαραίτητα, καθώς η μεταβίβαση από ίδια πρωτοβουλία είναι περιορισμένη. Συγχρόνως, λόγω της ύφεσης και του συνακόλουθου περιορισμού των ευκαιριών για συμπλήρωση του αγροτικού εισοδήματος από την πολυαπασχόληση, αναβαθμίζεται η σημασία της γεωργίας ως κύρια πηγή εισοδήματος, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζεται πλέον με *αυξημένη 'επαγγελματικότητα'* από αρκετούς αγρότες. Αυτή η κατηγορία αγροτών με γνώσεις, δεξιότητες και εμπειρίες και από άλλους τομείς της οικονομίας χρήζει προσοχής, διότι με την κατάλληλη και στοχευμένη στήριξη μπορεί να αποτελέσει κινητήριο μοχλό θετικών εξελίξεων στον αγροτικό τομέα και την αναβάθμιση των διασυνδέσεων του με τη μεταποίηση και τις υπηρεσίες.

Στόχος

² Απαιτείται νομοθετική παρέμβαση η οποία εμπεριέχεται στο νόμο για τους συνεταιρισμούς.

³ Απαιτείται νομοθετική παρέμβαση.

Ο βασικός στόχος είναι διπτός: αφενός η μετατόπιση της ηλικιακής σύνθεσης των αγροτών προς τις *νεότερες ηλικίες*, αφετέρου η στοχευμένη ενίσχυση των *δραστήριων αγροτών* που αντιμετωπίζουν με αυξημένη επαγγελματικότητα την αγροτική παραγωγή. Η νεότερη ηλικιακή σύνθεση και η στήριξη των δραστήριων αγροτών θα ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα του αγροτικού τομέα, συγχρόνως όμως θα αποτελέσει παράγοντα αλληλεπίδρασης με την ανάπτυξη της υπαίθρου, με την έννοια ότι η δυναμική παρουσία των νέων και των δραστήριων αγροτών είναι σημαντική συνιστώσα της ανάπτυξης της υπαίθρου και συγχρόνως η ανάπτυξη της υπαίθρου λειτουργεί ως χώρος με αξιόλογες προοπτικές με επαγγελματικούς και ευρύτερα κοινωνικούς όρους.

Στρατηγική

Η επίτευξη του στόχου για τη βελτίωση της ηλικιακής σύνθεσης θα πρέπει να επιδιωχθεί με τη διασφάλιση της διαρκούς ανανέωσης του ανθρώπινου δυναμικού. Η διαδικασία αυτή μπορεί να στηριχθεί με παρεμβάσεις τόσο σε *αυτή καθαυτή την αγροτική παραγωγή* όσο και στη *βελτίωση των συνθηκών ζωής στην ύπαιθρο*:

- Στοχευμένη ενίσχυση των *νέων που παρέμειναν* και των *νέων που επέστρεψαν* στην ύπαιθρο.
- Στοχευμένη ενίσχυση του στρώματος των *δραστήριων αγροτών* που αντιμετωπίζουν την αγροτική παραγωγή με αυξημένο επαγγελματισμό.
- Αξιοποίηση των νέων και των δραστήριων αγροτών ως *φορέων διάδοσης* μιας νέας αντίληψης για την ποιοτική και ανταγωνιστική παραγωγή τροφίμων με όρους αειφορίας στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης ανάπτυξης της υπαίθρου.
- Ολοκληρωμένες πολιτικές *αναβάθμισης των υποδομών και των υπηρεσιών της υπαίθρου*, ώστε να καταστεί ελκυστική ως τόπος εργασίας και διαμονής των νέων.

Η συγκεκριμένη στρατηγική μπορεί να υλοποιηθεί μόνο με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου στο πλαίσιο μιας ευρύτερης πολιτικής διαβαθμισμένης περιφερειακής ανάπτυξης. Θα πρέπει να υπάρξει *ιεράρχηση αναγκών* και μέριμνα για κατά προτεραιότητα παρεμβάσεις σε περιοχές και κλάδους που εντοπίζονται οξυμένα προβλήματα.

Ενδεικτικά μέτρα

Ιδιαίτερα θετική κρίνεται η επιλογή της Ελλάδας να αφιερώσει το μέγιστο επιτρεπτό όριο (2%) του εθνικού φακέλου των άμεσων ενισχύσεων στους νέους γεωργούς, οι οποίοι θα λαμβάνουν για μια πενταετία «μπόνους» 25% επί της αξίας των δικαιωμάτων βασικής ενίσχυσης. Επίσης το ΠΑΑ 2014-2020, με δυνατότητες για συνδυαστική εφαρμογή μέτρων πολιτικής όπως η ενθάρρυνση της πρώτης εγκατάστασης, τα αυξημένα κίνητρα για επενδύσεις, η παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών και η επαγγελματική κατάρτιση, συνιστά ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό πλαίσιο για την επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων.

Πιο συγκεκριμένα, στο ΠΑΑ 2014-2020 προβλέπεται στήριξη για:

- την εγκατάσταση νέων γεωργών,
- την ηλικιακή ανανέωση στη γεωργία και κυρίως στην κτηνοτροφία,
- την εκκίνηση μη γεωργικής επιχειρηματικής δραστηριότητας σε επιλεγμένους τομείς του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα σε αγροτικές περιοχές,
- την περαιτέρω ανάπτυξη υφιστάμενων μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων,
- επενδύσεις σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις,
- τη διασφάλιση της βιωσιμότητας και αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας.

Συγχρόνως και άλλα μέτρα του ΠΑΑ 2014 -2020 είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν προς την κατεύθυνση ενίσχυσης των νέων και δραστήριων αγροτών. Ενδεικτικώς αναφέρονται τα μέτρα που αφορούν:

- ✓ τη χρήση συμβουλευτικών υπηρεσιών,
- ✓ τα συστήματα ποιότητας γεωργικών προϊόντων και τροφίμων,
- ✓ τις δράσεις επαγγελματικής κατάρτισης και απόκτησης δεξιοτήτων,
- ✓ τη σύσταση ομάδων και οργανώσεων παραγωγών.

1.3 Μεταρρυθμίσεις για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς

Η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για την κοινωνική οικονομία συνδέεται με περιόδους κρίσης κατά τις οποίες τόσο ο δημόσιος τομέας όσο και ο ιδιωτικός αδυνατούν να καλύψουν με επάρκεια τις ανάγκες της κοινωνίας. Την περίοδο της ύφεσης (2010-2014) παρατηρήθηκε ιδιαίτερα έντονη δραστηριότητα των πολιτών που εκφράστηκε μέσα από ποικίλες μορφές φορέων της κοινωνικής οικονομίας. Ωστόσο, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί, μία από τις βασικότερες εκφάνσεις της κοινωνικής οικονομίας, με εκατονταετή παρουσία στην Ελλάδα, δεν ανταποκρίνονται στον ρόλο που, εν δυνάμει, εμπεριέχει ο θεσμός. Η αδιαφανής και κακή διαχείριση από τις διοικήσεις, οι παρεμβάσεις της πολιτείας, η λειτουργία εκτός του πλαισίου αρχών του συνεργατισμού, η χρησιμοποίησή τους για αλλότριους σκοπούς, οδήγησε σχεδόν το σύνολο των συνεταιρισμών στη χρεοκοπία και τον θεσμό σε πλήρη απαξίωση μεταξύ των αγροτών και της κοινωνίας γενικότερα. Από αυτή τη δυσμενή εξέλιξη ωφελήθηκαν ορισμένα τμήματα του ιδιωτικού τομέα και υπέστησαν βλάβη οι αγρότες, οι καταναλωτές και η εθνική οικονομία στο σύνολό της. Ωστόσο, παρά την οικονομική και ηθική απαξίωση, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί διαθέτουν κοινωνικά ερείσματα, αξιόλογες υποδομές και παρουσία σε σημαντικούς τομείς δραστηριότητας. Αυτοί οι παράγοντες συνιστούν κρίσιμες προϋποθέσεις οι οποίες, με τις κατάλληλες πολιτικές, είναι δυνατόν να αποτελέσουν την αφετηρία για τη συγκρότηση ενός σύγχρονου ρόλου των συνεταιρισμών.

Στόχος

Βασικός στόχος είναι η ανάδειξη των συνεταιρισμών σε βασικό πυλώνα ανάπτυξης του αγροδιατροφικού συστήματος και, κατ' επέκταση, του αγροτικού χώρου. Αυτό εκφράζεται με τον ενεργό ρόλο τους στην προμήθεια των αγροτικών εισροών, στην πρωτογενή παραγωγή, στη μεταποίηση και στην εμπορία των αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Με την παρέμβαση σε αυτούς τους τομείς, οι συνεταιρισμοί μπορούν να συμβάλουν στη μείωση του κόστους παραγωγής, στην εξυγίανση της αγοράς και στην παρακράτηση σημαντικού τμήματος της προστιθέμενης αξίας στην ύπαιθρο.

Στρατηγική

Η στρατηγική που θα υπηρετήσει την ανάδειξη των συνεταιρισμών σε βασικό πυλώνα ανάπτυξης του αγροδιατροφικού συστήματος και του αγροτικού χώρου θα πρέπει να είναι πολυδιάστατη και να περιλαμβάνει παρεμβάσεις σε ιδεολογικό *επίπεδο*, στην *εσωτερική λειτουργία*, την *οικονομική αποτελεσματικότητα* και την *εκπαίδευση και επιμόρφωση*. Πρέπει να αποκατασταθεί η τραυματισμένη ιδέα του συνεργατισμού και ακολούθως να αναδειχτεί η κοινωνική και οικονομική δυναμική που εμπεριέχει ο θεσμός. Αυτό βέβαια προϋποθέτει απτά οικονομικά αποτελέσματα, τα οποία θα προκύψουν μόνο ως αποτέλεσμα ρήξης με κακές πρακτικές του παρελθόντος.

Για να βελτιωθεί η *εσωτερική λειτουργία* των συνεταιρισμών, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ζητήματα στελέχωσης, οργάνωσης και διοίκησης. Για να έχουν *οικονομική αποτελεσματικότητα* θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να αντιμετωπιστεί η λειτουργία ζημιογόνων και μη αποδοτικών δραστηριοτήτων, ο υπερβολικός δανεισμός, η έλλειψη ρευστότητας, να οικοδομηθούν δίκτυα διανομής και να αναπτυχθεί η διασυνεταιριστική συνεργασία.

Προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα των παραπάνω είναι μία στρατηγική *εκπαίδευσης-επιμόρφωσης* για να εμποδισθούν οι αρχές λειτουργίας των συνεταιρισμών, η διαφορά τους με τις εταιρείες κεφαλαίου, τα ειδικά κριτήρια αξιολόγησης για να αρθούν οι εσφαλμένες αντιλήψεις σχετικά με τον πρωταρχικό σκοπό των συνεταιρισμών, για να κατανοηθεί ο σημαντικός κοινωνικός τους ρόλος, και, βέβαια, μια πληθώρα άλλων τεχνικών ζητημάτων που αφορούν τους τομείς παρέμβασης των συνεταιρισμών.

Ενδεικτικά μέτρα

Η έμφαση που αποδίδεται σε επίπεδο Ε.Ε. στην κοινωνική οικονομία, οι χρηματοδοτικές δυνατότητες του ΠΑΑ και του Συμφώνου Εταιρικής Σχέσης-νέο ΕΣΠΑ (ΣΕΣ) 2014-2020, καθώς και τα προς ψήφιση νομοσχέδια για τους συνεταιρισμούς και τον αναπτυξιακό νόμο συνιστούν ευνοϊκό πλαίσιο ώστε να ληφθούν πρωτοβουλίες και να υποστηριχθούν συγκεκριμένα μέτρα που θα επανεκκινήσουν τους συνεταιρισμούς με νέες και υγιείς βάσεις.

Συγκεκριμένα, με το προτεινόμενο νομοσχέδιο για τους συνεταιρισμούς το οποίο αναμένεται να κατατεθεί σύντομα προς ψήφιση στη βουλή (εντός του πρώτου τριμήνου του 2016) ικανοποιούνται, μεταξύ άλλων, δύο βασικοί στόχοι:

- αποπολιτικοποιείται η διοίκησή τους, αντιμετωπίζοντας τις παθογένειες που έχουν συντελέσει στην απαξίωση του συνεταιριστικού κινήματος και τίθενται οι ασφαλιστικές δικλίδες ώστε να αποφευχθεί η επανάληψή τους.
- δημιουργούνται οι προϋποθέσεις βιώσιμης οικονομικής διαχείρισης της λειτουργίας των αγροτικών εκμεταλλεύσεων με ανταγωνιστικούς όρους.

Συγχρόνως με το προτεινόμενο νομοσχέδιο:

- διορθώνονται και εισάγονται ρυθμίσεις- πολιτικές που θα συμβάλουν αποφασιστικά στην επανεκκίνηση των συνεταιρισμών,
- δίνεται η δυνατότητα σύστασης Νομικών Προσώπων καθώς και η σύμπραξή τους με άλλους φορείς,
- δίνεται η δυνατότητα μετατροπής των Αναγκαστικών Συνεταιρισμών σε ελεύθερους,
- συνιστάται νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με την επωνυμία «Ταμείο Αγροτικής Συνεταιριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης» και με σκοπό τη χρηματοδότηση, το συντονισμό και την παρακολούθηση της εφαρμογής επιμορφωτικών προγραμμάτων συνεταιριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.
- συνιστάται Ανώνυμη Εταιρεία με την επωνυμία «Διαχείριση Ακινήτων, Γαιών, Εξοπλισμών και Προϊόντων» με σκοπό την αξιοποίηση των ακινήτων της αγροτικής γης, του εξοπλισμού και των αγροτικών προϊόντων προς όφελος των οργανώσεων παραγωγών, των συνεταιρισμών και των αγροτών,
- καταργείται η χρηματοδότηση συνεταιριστικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων από τις ασφαλιστικές εισφορές των αγροτών στον οργανισμό Ελληνικών Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΕΛΓΑ).

1.4 Αποδοτικότητα της ενέργειας και των υδατικών πόρων

Η *ενέργεια* και οι *υδατικοί πόροι* συνιστούν συγχρόνως απαραίτητη συνθήκη για την αγροτική παραγωγή και σημαντικά στοιχεία του κόστους παραγωγής. Η κατανάλωση *ενέργειας* από τον αγροτικό τομέα υπολείπεται της κατανάλωσης των μεταφορών, της κατοικίας και της βιομηχανίας, ενώ η αγροτική παραγωγή συμμετέχει με 8% στην εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου (αλλά με 96% της αμμωνίας). Η συμμετοχή της ενέργειας και των λιπαντικών στην αξία των εισροών της αγροτικής παραγωγής είναι στην Ελλάδα υπερδιπλάσια από αυτήν της Ε.Ε.-15, καθώς το 2012 ανήλθε στο 26,9% έναντι 12,2% στην Ε.Ε. Επιπροσθέτως, ο πρωτογενής τομέας, λόγω και της Μεσογειακής γεωγραφικής θέσης της χώρας, είναι ο μεγαλύτερος καταναλωτής *νερού* στην Ελλάδα με συμμετοχή 86%, έναντι 33% στην Ε.Ε.

Σχετικά με την *ενέργεια*: Οι γεωμορφολογικές και κλιματικές συνθήκες προσφέρουν εκτεταμένη περίοδο ηλιοφάνειας, αξιόλογο αιολικό δυναμικό και δυνατότητες για την αξιοποίηση της υδραυλικής ενέργειας. Επίσης στη χώρα μας υπάρχουν σημαντικά αποθέματα βιομάζας. Παρά το εξαιρετικά πλούσιο ανανεώσιμο ενεργειακό δυναμικό, η αξιοποίηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) από τον γεωργικό τομέα στην Ελλάδα υπολείπεται σημαντικά του επιπέδου της ευρωπαϊκής γεωργίας καθώς ανέρχεται μόλις στο 1,5% έναντι 10,6% (Ε.Ε.-27), αντιθέτως στη δασοπονία είναι σημαντικά αναβαθμισμένη με 36,5% έναντι 48,3% της Ε.Ε.-27. Σε επίπεδο χώρας η συμμετοχή ΑΠΕ ανέρχεται σε 13%, έναντι 15% στην Ε.Ε.-27.

Σχετικά με *τα ύδατα*: Η Ελλάδα διαθέτει ικανοποιητικό *υδατικό* δυναμικό, το οποίο όμως χαρακτηρίζεται από έντονη εποχιακή και χωρική ανισοκατανομή, με αποτέλεσμα το θέρος να παρουσιάζεται έλλειμμα εδαφικής υγρασίας, καθιστώντας την άρδευση καθοριστικό παράγοντα ακόμη και για τη βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Οι υπόγειοι υδατικοί πόροι είναι ικανοποιητικοί, αλλά πολλοί από αυτούς υφίστανται υπεράντληση, λόγω της άνισης κατανομής της εκμετάλλευσης μεταξύ των επιφανειακών και των υπόγειων πόρων. Η αποδοτικότητα της άρδευσης είναι χαμηλή, η σπατάλη ύδατος εκτεταμένη, ενώ σημαντικές είναι και οι υδάτινες απορροές στη θάλασσα. Η μη ορθολογική χρήση των υδατικών πόρων προκαλεί σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα (πλημμυρικά φαινόμενα, διάβρωση, υφαλμύριση), ενώ οι μη ορθές πρακτικές στην αγροτική παραγωγή επιβαρύνουν τους διαθέσιμους υδατικούς πόρους (π.χ. νιτρορύπανση).

Στόχος

Στόχος για τους υδατικούς πόρους και την ενέργεια είναι η χρήση τους με όρους *αειφορίας, τεχνικής αποτελεσματικότητας* και *οικονομικής ορθολογικότητας*. Η περιβαλλοντική, τεχνική και η οικονομική διάσταση του στόχου συνιστούν ένα *ενιαίο σύνολο*, καθώς η διαθεσιμότητα και η ποιότητα των απαραίτητων περιβαλλοντικών προϋποθέσεων για την αγροτική παραγωγή συνδέονται άμεσα, όχι απλώς με το κόστος και την ανταγωνιστικότητα, αλλά με αυτή καθαυτή την ύπαρξη της αγροτικής παραγωγής.

Στρατηγική

Η αειφόρος και οικονομικά αποτελεσματική χρήση των υδατικών πόρων και της ενέργειας απαιτεί *πολυδιάστατη* στρατηγική. Αρκετά στοιχεία της στρατηγικής για την ενέργεια και τους υδατικούς πόρους έχουν κοινή φιλοσοφία.

Ως βασικότερα αναφέρονται: Οι παρεμβάσεις σε ζητήματα θεσμών, υποδομών, πολιτικών τιμολόγησης, αποδοτικότητας και τεχνογνωσίας και η αξιοποίηση των σχετικών πολιτικών για την αναθέρμανση της οικονομίας και της απασχόλησης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Ειδικότερα στοιχεία στρατηγικής για την *ενέργεια* είναι η αλλαγή μείγματος των ενεργειακών πηγών προς την κατεύθυνση των ΑΠΕ, η αποκέντρωση της παραγωγής ενέργειας με σκοπό την ιδιοκατανάλωση ή/και την πώληση.

Στοιχεία στρατηγικής για τα *ύδατα* είναι η αλλαγή στη σύνθεση των συστημάτων άρδευσης προς την κατεύθυνση συστημάτων εξοικονόμησης νερού και η αναβάθμιση της ικανότητας αποθήκευσης.

Κρίσιμο στοιχείο της στρατηγικής είναι η *ιεράρχηση των παρεμβάσεων* και η απόδοση προτεραιότητας σε πεδία που θεωρείται ότι βρίσκονται σε κρίσιμη κατάσταση (υπόγειοι υδροφορείς υπό εξάντληση), σε τομείς με υψηλή κατανάλωση (ενεργοβόρες καλλιέργειες/εκτροφές) και σε χώρους με υπερβολική σπατάλη.

Ενδεικτικά μέτρα

Το ΠΑΑ 2014-2020, το Σύμφωνο Εταιρικής Σχέσης-νέο ΕΣΠΑ (ΣΕΣ) 2014-2020, ο νέος εθνικός σχεδιασμός για την ένταξη των ΑΠΕ στο ενεργειακό ισοζύγιο της χώρας, συνιστούν ένα ευνοϊκό πλαίσιο πολιτικής και χρηματοδότησης για την πρόοδο στους τομείς που αναφέρθηκαν και την εναρμόνιση με τους στόχους της *Προτεραιότητας «Ευρώπη 2020»* «Διατηρήσιμη ανάπτυξη: προώθηση μιας πιο αποδοτικής στη χρήση πόρων, πιο πράσινης και πιο ανταγωνιστικής οικονομίας» και της *Εμβληματικής Πρωτοβουλίας* «Μια Ευρώπη που χρησιμοποιεί αποτελεσματικά τους πόρους».

Ενέργεια:

- επενδύσεις ενεργειακής απόδοσης στη βιομηχανία τροφίμων σε συνέργεια με το ΣΕΣ 2014-2020, το αρχικό σχέδιο της Εθνικής Στρατηγικής για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και το Εθνικό Σχέδιο Δράσης Ενεργειακής Απόδοσης της Ελλάδας
- επενδύσεις εξορθολογισμού της άρδευσης
- στήριξη επενδύσεων για την αξιοποίηση των ΑΠΕ ανανεώσιμων μορφών ενέργειας κυρίως στις ενεργοβόρες αγροτικές εκμεταλλεύσεις και την αξιοποίηση των παραπροϊόντων και των αποβλήτων για παραγωγή ενέργειας για ιδιοκατανάλωση
- στήριξη επενδύσεων σε επιχειρήσεις μεταποίησης γεωργικών προϊόντων για τη χρήση των παραπροϊόντων ως πηγή ενέργειας και την εισαγωγή καινοτόμου τεχνολογίας με σκοπό για την αξιοποίηση ΑΠΕ για ιδιοκατανάλωση ή/και πώληση
- στήριξη επενδύσεων για δασοκομικές τεχνολογίες, επεξεργασία, μεταφορά και εμπορία δασικών προϊόντων και την αξιοποίηση των δασικών υποπροϊόντων

- εκπαίδευση στο γεωργικό τομέα, παροχή συμβουλών στους γεωργούς και ενσωμάτωση της καινοτομίας και των αποτελεσμάτων της έρευνας σχετικά με την αξιοποίηση ΑΠΕ.

Διαχείριση υδάτων:

- ενίσχυση επενδύσεων με σκοπό τον ορθολογικό προγραμματισμό των αρδεύσεων και τη βελτίωση της αποδοτικότητας της χρήσης του νερού
- Νέα σχέδια τιμολόγησης αρδευτικού νερού συμβατά με την οδηγία πλαίσιο για τα ύδατα
- προγραμματισμένες δράσεις μεταφοράς γνώσεων και ενημέρωσης των γεωργών καθώς και παροχής εξατομικευμένων συμβουλών σχετικά με την εκπλήρωση των απαιτήσεων της Οδηγίας-πλαίσιο για τα νερά
- παροχή κινήτρων για εφαρμογή πρακτικών προσαρμογής και ενσωμάτωσης καινοτομίας, σε επίπεδο γεωργικής εκμετάλλευσης, για την αντιμετώπιση της λειψυδρίας και την ορθολογικότερη χρήση των υδατικών πόρων.

1.5 Ορθές γεωργικές πρακτικές με χρηματοδότηση από την Ε.Ε.

Οι ορθές γεωργικές πρακτικές ανταποκρίνονται κυρίως στην ανάγκη προστασίας της βιοποικιλότητας, των γενετικών πόρων και του τοπίου, του εδάφους και των υδατικών πόρων καθώς και στην παροχή δημοσίων αγαθών από τους γεωργούς. Η διατήρηση της βιοποικιλότητας συνδέεται άρρηκτα με την γεωργική δραστηριότητα. Οι γεωργικές εκτάσεις συχνά υποστηρίζουν την άγρια πανίδα προσφέροντας τροφή, χώρους φωλιάσματος ή ακόμα και χώρους κυνηγιού. Η επιβίωση μεγάλου αριθμού ειδών πανίδας και χλωρίδας εξαρτάται άμεσα από τη συνέχιση των παραδοσιακών μορφών γεωργίας και κτηνοτροφίας. Η βιοποικιλότητα και οι γενετικοί πόροι είναι ανάλογοι του φυσικού περιβάλλοντος και της γεωργικής ιστορίας κάθε περιοχής. Η Ελλάδα, λόγω της μεγάλης ποικιλομορφίας εδαφικών και κλιματικών συνθηκών, θεωρείται μία από τις πλουσιότερες χώρες της Ευρώπης σε φυσική βλάστηση καθώς και σε «άγρια» είδη, συγγενή των καλλιεργούμενων φυτών. Συγχρόνως όμως, σύμφωνα με τη 2η Εξαετή Έκθεση Εφαρμογής της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για την Ελλάδα, οι περισσότερες πιέσεις στους τύπους οικοτόπων ασκούνται από τη γεωργία. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αγροτικών εκτάσεων στην Ελλάδα σε συνδυασμό με γεωργικές πρακτικές, όπως η αμειψισπορά και η αγρανάπαυση, οι μικτές γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις, ιδιαίτερα στις ορεινές και νησιωτικές περιοχές, συμβάλλουν στη δημιουργία ενός μωσαϊκού τοπίων μεγάλης ποικιλότητας, τα οποία αποτελούν βίοτοπο για μεγάλο αριθμό ειδών της άγριας πανίδας που ζουν, τρέφονται και αναπαράγονται γύρω από τις καλλιέργειες.

Όσον αφορά τους *υδατικούς πόρους*, η αύξηση των εκτάσεων που έχουν χαρακτηριστεί ευπρόσβλητες στη νιτρορύπανση καταδεικνύει την ανάγκη για συνέχιση των

προγραμμάτων και δράσεων που προωθούν πρακτικές ορθολογικής χρήσης των λιπασμάτων και φυτοπροστατευτικών.

Όσον αφορά το *έδαφος*, ο ρυθμός διάβρωσης επηρεάζεται τόσο από το κλίμα και τις αλλαγές στις χρήσεις γης, όσο και από τις πρακτικές διαχείρισης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η περιοχή της Μεσογείου είναι ιδιαίτερα επιρρεπής στη διάβρωση των εδαφών καθώς υφίσταται μεγάλες περιόδους ξηρασίας ακολουθούμενες από έντονες διαβρωτικές βροχοπτώσεις που πέφτουν σε επιφάνειες με μεγάλη κλίση και με εύθραυστα εδάφη. Η Ελλάδα παρουσιάζει υψηλό ρυθμό διάβρωσης εδαφών και βρίσκεται πάνω από τη μέση τιμή για την Ε.Ε.-27. Συγχρόνως η Ελλάδα βρίσκεται στις χαμηλότερες θέσεις, σε περιεκτικότητα των εδαφών σε οργανικό άνθρακα/οργανική ουσία και έχει σχετικά λιγότερες εκτάσεις σε αγρανάπαιση σε σχέση με άλλα Κράτη-Μέλη της Ε.Ε.

Στόχος

Στόχος είναι η διάχυση των ορθών γεωργικών πρακτικών και η ορθή εφαρμογή τους κατά την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας και συγχρόνως η βελτιστοποίηση της χρήσης των πόρων της Ε.Ε.

Στρατηγική

Η προώθηση και υιοθέτηση ορθών γεωργικών πρακτικών συνδέεται άρρηκτα με την εξυπηρέτηση των στόχων της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020» σχετικά με μια «Βιώσιμη Ανάπτυξη», την Εμβληματική Πρωτοβουλία «Διατήρηση και προστασία του περιβάλλοντος και την προώθηση της αποδοτικής χρήσης των πόρων» του ΣΕΣ 2014-2020. Στο πλαίσιο της ελάχιστης γεωργικής δραστηριότητας, η Ελλάδα προέκρινε τους αυστηρότερους όρους από το ευρωπαϊκό πλαίσιο. Για όλες τις εκτάσεις που δηλώνονται στις αιτήσεις των γεωργών, προβλέπεται ότι ακόμα και αν δεν είναι παραγωγικές θα γίνονται ετήσιες ενέργειες που θα αναγκάζουν τους γεωργούς να φροντίζουν τη γη τους και άρα θα κρίνουν ότι είναι συμφέρον γι' αυτούς να παράγουν.

Ενδεικτικά μέτρα

Μέσω του ΠΑΑ 2014-2020, προωθείται μια ισορροπημένη κατανομή πόρων με έμφαση στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και την επίτευξη της επιθυμητής αειφορίας των οικονομικών και περιβαλλοντικών συστημάτων. Με δεδομένη την πλούσια βιοποικιλότητα της Ελλάδας και τη μεγάλη δυνατότητα για αξιοποίηση των φυσικών πόρων της ο παρών στόχος διαπνέει σχεδόν όλες τις δράσεις και αφορά περίπου στο 45% των συνολικών πόρων του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) για τη χώρα. Το ΠΑΑ 2014-2020 έχει σχεδιαστεί λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές επιλογές για τον Πυλώνα Ι σχετικά με το «Πρασίνισμα» και την ισχύουσα Γραμμή Βάσης σχετικά με τις δεσμεύσεις των δράσεων για τη γεωργία, το κλίμα, το περιβάλλον και τη βιολογική γεωργία. Ειδικότερα η Γραμμή Βάσης

διαμορφώθηκε λαμβάνοντας υπόψη την πολλαπλή συμμόρφωση και τις ελάχιστες απαιτήσεις για τα λιπάσματα και τα φυτοπροστατευτικά προϊόντα.

Μεταξύ άλλων οι παρεμβάσεις του ΠΑΑ 2014-2020 περιλαμβάνουν:

- Αποκατάσταση, διατήρηση και ενίσχυση της βιοποικιλότητας, σε περιοχές του δικτύου Natura 2000, σε περιοχές που αντιμετωπίζουν φυσικά ή άλλα ειδικά μειονεκτήματα, σε περιοχές της γεωργίας υψηλής φυσικής αξίας
- Βελτίωση της διαχείρισης των υδάτων των λιπασμάτων και των φυτοφαρμάκων.
- Βελτίωση της διαχείρισης του εδάφους και πρόληψη της διάβρωσης.
- Μείωση των εκπομπών των αερίων θερμοκηπίου και κυρίως της αμμωνίας.
- Διατήρηση και δέσμευση του διοξειδίου του άνθρακα στη γεωργία και στη δασοκομία.

2. ΕΜΠΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΩΘΗΣΗ ΕΞΑΓΩΓΩΝ

2.1 Βελτίωση της εμπορίας γεωργικών προϊόντων

Το εμπόριο συνιστά δραστηριότητα μεγάλης οικονομικής σημασίας καθώς είναι ουσιώδης κρίκος στην εφοδιαστική αλυσίδα, συνδέει την παραγωγή με την κατανάλωση και στη διαδικασία αυτή προσθέτει αξία στα προϊόντα.

Στην *εγχώρια* αγορά η διακίνηση πραγματοποιείται από τους εξής φορείς:

- *Κεντρικές Αγορές*: Πρόκειται για τα οργανωμένα σημεία χονδρεμπορικής πώλησης (Οργανισμοί Κεντρικής Αγοράς Αθηνών και Θεσσαλονίκης και τρεις μικρότερες Κεντρικές Αγορές σε άλλες πόλεις). Η συμμετοχή τους στο σύνολο των διακινουμένων προϊόντων νωπών οπωροκηπευτικών εκτιμάται σε 20-25%.
- *Χονδρεμπορικές επιχειρήσεις εκτός κεντρικών αγορών*: Πρόκειται για επιχειρήσεις που προμηθεύονται τα προϊόντα από παραγωγούς-εμπόρους και συσκευαστήρια ή τα εισάγουν από το εξωτερικό. Η συμμετοχή τους εκτιμάται σε 30-35 %.
- *Μεγάλες αλυσίδες τροφίμων*: Τα σούπερ-μάρκετ προμηθεύονται απ' ευθείας από τους παραγωγούς-εμπόρους, τα συσκευαστήρια, τους χονδρεμπόρους ή πραγματοποιούν εισαγωγές. Η συμμετοχή τους βαίνει αυξανόμενη και σήμερα εκτιμάται σε 23-25 %.
- *Λαϊκές αγορές και τοπικά δημοπρατήρια*: Οι παραγωγοί-έμποροι διαθέτουν μέρος της παραγωγής τους κατ' ευθείαν στις λαϊκές αγορές ή/και στον τόπο παραγωγής. Η συμμετοχή τους εκτιμάται σε 15-20%.

Η εμπορία των γεωργικών προϊόντων χαρακτηρίζεται από αδυναμίες του θεσμικού πλαισίου, τη μη ικανοποιητική αποτελεσματικότητα της λειτουργίας των αρμόδιων υπηρεσιών και των ελεγκτικών μηχανισμών, την ελλιπή οριοθέτηση του ορισμού του αγρότη, του εμπόρου, του μεταποιητή κ.λπ., την απουσία προδιαγραφών σχετικά με την υγιεινή, την ασφάλεια και τις

γραμμές παραγωγής στα συσκευαστήρια νωπών οπωροκηπευτικών (πλην των εγκεκριμένων εμπορών), την έλλειψη ψηφιακών υπηρεσιών στην εφοδιαστική αλυσίδα και την έλλειψη ρευστότητας των επιχειρήσεων.

Ως αποτέλεσμα, τα φαινόμενα λαθρεμπορίου, παραεμπορίου, φοροδιαφυγής, εισφοροδιαφυγής και παραβίασης της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας είναι εκτεταμένα. Μεταξύ άλλων, εντοπίζεται διακίνηση ατυποποίητων ή μερικώς τυποποιημένων προϊόντων χωρίς την απαιτούμενη σήμανση και τήρηση των κανόνων υγιεινής και ασφάλειας.

Σύμφωνα με μελέτη του Ινστιτούτου Έρευνας Λιανεμπορίου Καταναλωτικών Αγαθών (Ιούλιος 2012), κατά μέσο όρο τον μεγαλύτερο ρόλο στη διαμόρφωση της τελικής τιμής έχει το κόστος παραγωγής με 42%, ακολουθεί η συσκευασία-διακίνηση-χονδρικό εμπόριο με 27%, το σημείο πώλησης λιανικής (μεγάλες αλυσίδες τροφίμων) με 19% και ο ΦΠΑ 11% (σήμερα 13%). Στο *εξαγωγικό* εμπόριο θετικά στοιχεία αποτελούν η διεθνής δυναμική ορισμένων προϊόντων και η παραδοσιακή παρουσία σε σημαντικές αγορές, ο σχετικά μεγάλος όγκος παραγωγής από συλλογικούς φορείς και οι σύγχρονες μονάδες της βιομηχανίας τροφίμων με επιστημονικό δυναμικό υψηλού επιπέδου.

Ωστόσο, κρίσιμο θέμα είναι η δυσκολία πρόβλεψης ποσοτήτων και τιμών, που καθιστούν δυσχερή την έγκαιρη ανταπόκριση στις υποχρεώσεις των παραδόσεων βάσει των συμφωνηθέντων προγραμμάτων. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, όμως, για την απευθείας συνεργασία των εξαγωγέων με τις μεγάλες αλυσίδες τροφίμων, είναι η διαθεσιμότητα της κρίσιμης μάζας των προϊόντων. Αυτή η αδυναμία αφενός παρεμποδίζει την άμεση συνεργασία, αφετέρου περιορίζει τις τιμές λόγω της διαμεσολάβησης εισαγωγέων-ενδιάμεσων, οι οποίοι αναλαμβάνουν την εκπλήρωση του προγράμματος από διάφορους προμηθευτές.

Στόχος

Βασικός στόχος είναι η εξυγίανση των όρων ανταγωνισμού στο εμπόριο των αγροτικών προϊόντων και η διευκόλυνση των επιχειρήσεων στην άσκηση της εμπορικής δραστηριότητας. Η επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων συνδέεται με πολλαπλά οφέλη σε διάφορα επίπεδα: στους καταναλωτές, στις επιχειρήσεις, στους εργαζόμενους του κλάδου, στα έσοδα των ασφαλιστικών ταμείων και του κράτους, στην ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και της απασχόλησης.

Στρατηγική

Η επίτευξη του στόχου για *εξυγίανση των όρων ανταγωνισμού* στο εμπόριο των αγροτικών προϊόντων μπορεί να επιτευχθεί με τον περιορισμό της φοροδιαφυγής, της εισφοροδιαφυγής, του λαθρεμπορίου και παραεμπορίου, την τήρηση της εργατικής και της ασφαλιστικής νομοθεσίας.

Ο στόχος για τη *διευκόλυνση των επιχειρήσεων* στην άσκηση της εμπορικής δραστηριότητας μπορεί να επιτευχθεί με την αναβάθμιση του θεσμικού πλαισίου και της λειτουργίας των σχετικών υπηρεσιών της πολιτείας.

Σημαντικές παράμετροι της στρατηγικής για τη βελτίωση του εμπορίου, είναι επίσης η ορθή διαχείριση και η βελτίωση της συνεργασίας κατά μήκος της εφοδιαστικής αλυσίδας, η επέκταση στην εγχώρια αγορά των προϊόντων που διατίθενται τυποποιημένα-συσκευασμένα με επισήμανση και πλήρη ιχνηλασιμότητα.

Ενδεικτικά μέτρα

- Αναθεώρηση της νομοθεσίας για την εμπορία νωπών οπωροκηπευτικών, με καθορισμό προϋποθέσεων στα στάδια εμπορίας όπως εξαγωγές/αποστολές, εισαγωγές/παραλαβές, χονδρεμπόριο, λιανεμπόριο, δημοπρατήρια, λαϊκές αγορές κλπ. και απλούστευση διαδικασιών.
- Διερεύνηση για την υιοθέτηση των προτύπων της United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), ως εθνικών προτύπων προδιαγραφών εμπορίας νωπών οπωροκηπευτικών.
- Καθιέρωση της «ηλεκτρονικής παρακολούθησης του εμπορίου και ελέγχου των μεταφορών» επί των διακινουμένων φορτίων, εισαγομένων και εξαγομένων προϊόντων.
- Σχεδιασμός ενιαίου συστήματος ιχνηλασιμότητας προϊόντων.
- Ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών και των ελέγχων στην εμπορία των αγροτικών προϊόντων, μεταξύ άλλων και από μικτά κλιμάκια του ΥπΑΑΤ και του ΥΠΟΙΚ.
- Καθιέρωση Κώδικα Δεοντολογίας στην εμπορία των αγροτικών προϊόντων, σε συνεργασία με τα εμπλεκόμενα μέρη.
- Εκσυγχρονισμός εφοδιαστικής αλυσίδας με προτεραιότητα τα agro logistics.

2.2 Σχέδιο δράσης για την προώθηση των εξαγωγών

Τα αγροτικά προϊόντα κατέχουν σημαντική θέση στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας και συνεπώς αξιόλογο ρόλο στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας και απασχόλησης σε σειρά εμπλεκόμενων κλάδων. Η αξία των *εξαγωγών* της κατηγορίας τρόφιμα-ποτά-καπνός παρουσιάζει την τελευταία δεκαετία σημαντική και διαρκή άνοδο. Από 2.487 εκατ. ευρώ το 2000, ανήλθε σε 4.245 εκατ. ευρώ το 2013. Ωστόσο, η ποσοστιαία συμμετοχή της εν λόγω κατηγορίας στο σύνολο των εξαγωγών της χώρας μειώθηκε στο ίδιο διάστημα από 19,5% σε 15,4%. Η αξία των *εισαγωγών* επίσης αυξήθηκε αλλά σε μικρότερο βαθμό. Από 3.880 εκατ. ευρώ το 2000, κορυφώθηκε σε 6.384 εκατ. ευρώ το 2008, αλλά περιορίστηκε στα 5.625 εκατ. ευρώ το 2013. Η ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο των εισαγωγών της χώρας διατηρείται

περίπου στο επίπεδο του 1/10. Το *εμπορικό ισοζύγιο* των τροφίμων-ποτών-καπνού είναι χρονίως ελλειμματικό και αντικατοπτρίζει τη μειωμένη ανταγωνιστικότητα του αγροτικού τομέα τόσο στη διεθνή όσο και την εσωτερική αγορά. Την τελευταία δεκαετία το έλλειμμα κυμάνθηκε μεταξύ 1.240 και 2.752 εκατ. ευρώ. και βρίσκεται στο φάσμα του 5,2% έως 7,8% του συνολικού εμπορικού ελλείμματος της χώρας. Το έλλειμμα έπειτα από μια μακρά περίοδο διαρκούς επιδείνωσης, το 2007 σημείωσε τη μεγαλύτερη τιμή (-2,752 εκατ. ευρώ), αλλά έκτοτε παρουσιάζει διαρκή βελτίωση. Μάλιστα, σε αντίθεση με τον τρόπο βελτίωσης του εμπορικού ισοζυγίου για το σύνολο των προϊόντων, που οφείλεται κυρίως στη μείωση των εισαγωγών, η βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου των τροφίμων-ποτών-καπνού προήλθε κυρίως από την αύξηση των εξαγωγών. Συγκεκριμένα, στο διάστημα 2007-2013, η βελτίωση του ελλείμματος κατά 931 εκατ. ευρώ προήλθε από την αύξηση των εξαγωγών κατά 1.372 εκατ. ευρώ και μόνο κατά 431 εκατ. ευρώ από τη μείωση των εισαγωγών. Βασικός εταίρος στο εξωτερικό εμπόριο των αγροτικών προϊόντων είναι η Ε.Ε., καθώς απορροφά το 68,3% των εξαγωγών και είναι η πηγή προέλευσης του 78,6% των εισαγωγών (2014). Συγχρόνως, όμως, από τις συναλλαγές με την ΕΕ προέρχεται το σύνολο του εμπορικού ελλείμματος, ενώ το ισοζύγιο με τις τρίτες χώρες είναι σταθερά πλεονασματικό. Ο *προορισμός* των εξαγωγών επικεντρώνεται σχεδόν κατά το ήμισυ σε έξι χώρες: πρωτίστως, και σχεδόν εξ' ίσου, σε Ιταλία και Γερμανία (αθροιστικά το 27,9%) και δευτερευόντως, επίσης σχεδόν εξίσου, σε Βουλγαρία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Κύπρο, Τουρκία (αθροιστικά 16,4%). Η *διάρθρωση των εξαγωγών* χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης, καθώς η κατηγορία φρούτα-λαχανικά και τα παρασκευάσματά τους, συμμετέχει με 34,6% (μέσος όρος περιόδου 2010-2014: 1,74 δις ευρώ, σε σύνολο αγροτικών εξαγωγών 5,03 δις ευρώ), ενώ έπονται τα ψάρια και τα παρασκευάσματά τους με συμμετοχή 11,6%.

Στη *διάρθρωση των εισαγωγών* οι κατηγορίες κρέατος-παρασκευασμάτων κρέατος και γαλακτοκομικών προϊόντων κατέχουν την πρώτη θέση με 15% (μέσος όρος περιόδου 2010-2014: 978 εκατ. ευρώ σε σύνολο αγροτικών εισαγωγών 6,5 δις ευρώ). Χαρακτηριστικό της σημασίας συγκεκριμένων κατηγοριών προϊόντων και του υψηλού βαθμού συγκέντρωσης τόσο στις εξαγωγές όσο και στις εισαγωγές, είναι το στοιχείο ότι το 2014 το εμπορικό πλεόνασμα φρούτων-λαχανικών (1,16 δις ευρώ) υπερκάλυψε το έλλειμμα της κατηγορίας κρεάτων και των παρασκευασμάτων τους (1,03 δις ευρώ). Τα *κυριότερα εξαγωγίμα* αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα το 2014, ήταν κατά σειρά: οι παρασκευασμένες ελιές, το βαμβάκι, η φέτα, το παρθένο ελαιόλαδο, τα κονσερβοποιημένα φρούτα, τα τσιγάρα, οι τσιπούρες και τα λαβράκια (νωπά), τα επιτραπέζια σταφύλια και τα καπνά sun cured ανατολικού τύπου. Η συμμετοχή των συγκεκριμένων δέκα κυριότερων προϊόντων ανέρχεται στο 42,6% της συνολικής αξίας των αγροτικών εξαγωγών. Σε *διεθνές* επίπεδο εκτός από τις δυσχέρειες που προέρχονται από την επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης και τον ανταγωνισμό από τρίτες χώρες χαμηλού κόστους παραγωγής, υπάρχουν και θετικά στοιχεία όπως είναι το αυξανόμενο ενδιαφέρον για ποιοτικά και υγιεινά προϊόντα διατροφής μεταξύ άλλων για βιολογικά, προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης/Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΟΠ/ΠΓΕ), οι διαθέσιμες νέες τεχνολογίες για δημιουργία και προώθηση καινοτόμων προϊόντων, η ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου και η δυνατότητα πρόσβασης σε νέες και απομακρυσμένες αγορές.

Ειδικότερα για τα *ελληνικά προϊόντα* υπάρχει σειρά θετικών στοιχείων όπως η διεθνής αναγνώριση της ποιότητας, της θρεπτικής αξίας και η σύνδεσή τους με την υγιεινή διατροφή,

η αναγνωρισιμότητα προϊόντων και περιοχών της χώρας, ορισμένα ισχυρά brand name, η μοναδικότητα στην παραγωγή ορισμένων προϊόντων, η γεωγραφική θέση της χώρας και η δυνατότητα προσέγγισης πολλών αγορών κ.ά. Η αξιοποίηση των παραπάνω θετικών στοιχείων προϋποθέτει την υπέρβαση αδυναμιών στο επίπεδο της παραγωγής και της εμπορίας καθώς και την ενίσχυση του ρόλου της πολιτείας.

Στο επίπεδο της *πρωτογενούς παραγωγής* και της *μεταποίησης* υπάρχουν τα γνωστά διαρθρωτικά προβλήματα που περιορίζουν τις ανταγωνιστικές και εξαγωγικές δυνατότητες όπως π.χ. ο χαμηλός ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας, το υψηλό κόστος παραγωγής κ.ά. Στο επίπεδο των *επιχειρήσεων εμπορίας* εντοπίζεται παρουσία κυρίως μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων με έλλειμμα συνεργασίας και ανάληψης κοινών δράσεων προώθησης, απουσία στρατηγικής εξωστρέφειας, προβλήματα ρευστότητας, ανεπαρκής κατάρτιση σε θέματα εξαγωγών, τάση για μετεγκατάσταση παραγωγικών μονάδων σε γειτονικές χώρες, χαμηλό ποσοστό τυποποίησης, διακίνηση προϊόντων χύδην χωρίς αναγνωρισιμότητα και με διάθεση σε χαμηλές τιμές.

Σε ότι αφορά τις αρμοδιότητες της *Πολιτείας*, υπάρχουν σημαντικά περιθώρια για την αναβάθμιση της στήριξης προς τις εξαγωγικές επιχειρήσεις, καθώς εντοπίζεται έλλειψη συνεργιών μεταξύ εμπλεκόμενων υπηρεσιών σε ζητήματα προώθησης εξαγωγών, ελλιπής εποπτεία των μηχανισμών εξαγωγικής δραστηριότητας, απουσία ενιαίας ταυτότητας της χώρας (εθνικό brand) στα αγροτικά προϊόντα, απουσία επικαιροποιημένων στρατηγικών σχεδίων marketing & branding σε βασικά εξαγωγίμα προϊόντα.

Σημαντικό μέτρο για την προώθηση και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών προϊόντων, είναι οι ενέργειες προώθησης στην εσωτερική αγορά της Ε.Ε. και σε τρίτες χώρες. Η στόχευση των ενεργειών είναι πολλαπλή και αφορά: την αύξηση της ευαισθητοποίησης σχετικά με τα πλεονεκτήματα των γεωργικών προϊόντων της Ε.Ε. και τα υψηλά πρότυπα των μεθόδων παραγωγής, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της κατανάλωσης γεωργικών προϊόντων και ορισμένων προϊόντων διατροφής της Ε.Ε. και τη βελτίωση της προβολής τους, την αύξηση της ευαισθητοποίησης και της αναγνώρισης σχετικά με τα ενωσιακά συστήματα ποιότητας, την αύξηση του μεριδίου αγοράς των σχετικών προϊόντων της Ε.Ε. με έμφαση στις αγορές των τρίτων χωρών με δυνατότητες ανάπτυξης, την αποκατάσταση των κανονικών συνθηκών της αγοράς σε περίπτωση διατάραξής τους. Με το νέο πλαίσιο, από 1/12/2015, αυξάνονται τα διαθέσιμα κονδύλια της Ε.Ε. από 61 εκατ. ευρώ το 2013 σε 200 εκατ. ευρώ το 2019. Συγχρόνως, αυξάνεται το ποσοστό συγχρηματοδότησης της Ε.Ε. ενώ καταργείται η εθνική συγχρηματοδότηση. Η Ελλάδα σήμερα υλοποιεί 42 *απλά* και *διακριτικά* προγράμματα προϋπολογισμού πάνω από 135 εκατ. ευρώ, προωθώντας κύρια αγροτικά προϊόντα όπως: νωπά και μεταποιημένα οπωροκηπευτικά, ελαιόλαδο, επιτραπέζιες ελιές, φέτα, σταφίδα. Επιπλέον, στο πλαίσιο της κοινής οργάνωσης της αμπελοοινικής αγοράς, υλοποιούνται πάνω από 50 προγράμματα του μέτρου «προώθηση οίνου σε αγορές τρίτων χωρών» συνολικού ετήσιου προϋπολογισμού 16 εκατ. ευρώ σε βασικές χώρες στόχου, η εφαρμογή του οποίου επέφερε αύξηση του όγκου των εξαγωγών κατά 43,5%, της αξίας των εξαγωγών κατά 75,4% και της μέσης τιμής/λίτρο κατά 22,3%.

Η συμβολή των ανωτέρω χρηματοδοτικών εργαλείων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική και αποτελεσματική, δεδομένου ότι έχει ενδυναμώσει το εξαγωγικό εμπόριο κατά όγκο και αξία

στις υφιστάμενες-παραδοσιακές αγορές των ελληνικών αγροτικών προϊόντων και έχει δημιουργήσει προϋποθέσεις επέκτασης σε αρκετές νέες διεθνείς αγορές.

Στόχος

Η αύξηση των εξαγωγών απαιτεί πολυδιάστατες πολιτικές σε όλο το φάσμα της *παραγωγής* και της *εμπορίας*, οι οποίες διασφαλίζουν τις απαιτούμενες συνέργειες μεταξύ όλων των φάσεων της εφοδιαστικής αλυσίδας. Η αποτελεσματικότητα των αποσπασματικών παρεμβάσεων υπονομεύεται από τις αδυναμίες πεδίων με σχετική υστέρηση. Η διατύπωση του ν. 4336/2015 «καθιέρωση πρωτοβουλίας για την εξαγωγή ελληνικών προϊόντων» εστιάζει κυρίως σε λειτουργίες της *εμπορίας*. Συνεπώς ως στόχος τίθεται η βελτιστοποίηση της συνέργειας και της αποτελεσματικότητας των επιμέρους λειτουργιών της εμπορίας με προσανατολισμό τις εξαγωγές. Ο συγκεκριμένος επιμέρους στόχος θα πρέπει να εναρμονιστεί με τον στόχο για την ενίσχυση της παραγωγικής διαδικασίας, ώστε μαζί να ενταχθούν στον γενικότερο στόχο αύξησης της ανταγωνιστικότητας στη διεθνή και στην εσωτερική αγορά για τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου.

Στρατηγική

Η στρατηγική για την επίτευξη του στόχου που αναφέρεται στη βελτιστοποίηση της συνέργειας και της αποτελεσματικότητας των επιμέρους λειτουργιών της εμπορίας με προσανατολισμό τις εξαγωγές, περιλαμβάνει πλέγμα θεσμικών ενεργειών της πολιτείας οι οποίες διευκολύνουν τους φορείς εμπορίας στην ανάπτυξη της εξαγωγικής δραστηριότητάς τους. Συγχρόνως, η εν λόγω επιμέρους στρατηγική θα πρέπει να αποτελεί τμήμα ευρύτερης στρατηγικής, η οποία θα εντάσσει την εξαγωγική δραστηριότητα σε στόχο που δεν θα αποβλέπει απλώς στην αύξηση της αξίας των εξαγωγών, αλλά θα περιλαμβάνει ποιοτικά στοιχεία που αφορούν τη μεγιστοποίηση της εγχωρίως προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.

Ενδεικτικά μέτρα

- Θέσπιση συντονιστικού οργάνου για την ενδυνάμωση της εξωστρέφειας στο πλαίσιο εθνικής στρατηγικής εξαγωγών.
- Ενδυνάμωση των διμερών σχέσεων της Ελλάδας με τρίτες χώρες στον αγροτικό τομέα, μέσω μεικτών διϋπουργικών επιτροπών σε συνεργασία με το ΥΠΕΞ.
- Ενίσχυση της ενημέρωσης των συλλογικών φορέων και ενθάρρυνση της συμμετοχής στο μέτρο της «προώθησης» με μεγάλα συνεργατικά σχήματα, ώστε να εξασφαλίζεται η υψηλή αντιπροσωπευτικότητα και η 'επιθετική' προβολή των αγροτικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές.
- Συντονισμός όλων των εμπλεκόμενων φορέων σε εθνικό επίπεδο με την εξωστρέφεια για τη δημιουργία ενός εθνικού brand.

- Ενδυνάμωση της συνεργασίας του ΥΠΑΑΤ με συναρμόδια υπουργεία για την ανάληψη πρωτοβουλιών προώθησης των εγχώριων αγροτικών προϊόντων σε συνδυασμό με τον τουρισμό και τον πολιτισμό.
- Ανάδειξη του μοντέλου της μεσογειακής διατροφής.
- Δημιουργία διαδικτυακής βάσης δεδομένων στο ΥΠΑΑΤ, ως εργαλείο άντλησης πληροφοριών των εξαγωγέων.
- Οργάνωση εκπαιδευτικών σεμιναρίων με αντικείμενο τις εξαγωγές.

2.3 Απλούστευση των προτελωνειακών διαδικασιών

Στο πλαίσιο της εθνικής στρατηγικής για την ενίσχυση της ανάπτυξης, σημαντικός πυλώνας ήταν η ενδυνάμωση του εξωτερικού εμπορίου και κυρίως η διευκόλυνση και ενθάρρυνση των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων-τροφίμων (National Trade Facilitation Strategy and Roadmap). Για την υλοποίηση, παρακολούθηση και συντονισμό των δράσεων της Εθνικής Στρατηγικής προς Διευκόλυνση του Εξωτερικού Εμπορίου συστήθηκε *Συντονιστική Επιτροπή Εξωστρέφειας* από τους Γενικούς Γραμματείς των αρμόδιων Υπουργείων και τους εμπλεκόμενους φορείς (ΦΕΚ 19 Α' / 25-01-2013). Για την ανάγκη της άμεσης προώθησης της Εθνικής Στρατηγικής Εξαγωγών, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί και περιγράφεται στην Εθνική Στρατηγική και τον Οδικό Χάρτη για την Διευκόλυνση του Εξαγωγικού Εμπορίου, συστήθηκε *Επιχειρησιακή Συντονιστική Επιτροπή*. Μέλη της εν λόγω επιτροπής είναι εκπρόσωποι όλων των Υπουργείων και φορέων σχετικών με το εξωτερικό εμπόριο.

Στο πλαίσιο της *Επιχειρησιακής Συντονιστικής Επιτροπής* εκπονήθηκαν:

- *Η απλοποίηση των τελωνειακών διαδικασιών*, με σημαντικότερες τελωνειακές μεταρρυθμίσεις: τη μείωση του κόστους των εξαγωγών, τη μείωση του χρόνου ολοκλήρωσης μιας εξαγωγής, τον περιορισμό της ανάγκης της φυσικής παρουσίας του συναλλασσόμενου στο τελωνείο, τη δυνατότητα ελέγχου των εμπορευμάτων και εκτός τελωνείου σε καθορισμένες τοποθεσίες, την καταπολέμηση του λαθρεμπορίου, κ.ά.
- *Η δημιουργία της «Ενιαίας Θυρίδας»*, για την παροχή υπηρεσιών μιας στάσης, προς τους συναλλασσόμενους. Σχέδιο αρκετά μεγαλεπήβολο για το οποίο έχουν γίνει τα πρώτα βήματα προς την κατεύθυνση της διασύνδεσης του Μητρώου Εμπόρων Νωπών Οπωροκηπευτικών (MENO) και του ICISnet.
- *Ο εγκεκριμένος έμπορος νωπών οπωροκηπευτικών* (για εξαγωγές/αποστολές στην Ε.Ε.).
- *Το σύστημα ελέγχου των νωπών οπωροκηπευτικών βάσει ανάλυσης κινδύνου*: Με το νέο σύστημα αντικαταστάθηκε το παλιό που προέβλεπε καθολικούς ελέγχους επί των εξαγωγών/εισαγωγών/ ενδοκοινοτικού εμπορίου χωρίς καμία στόχευση, με τον έλεγχο βάσει ανάλυσης επικινδυνότητας (βάσει κριτηρίων ανά κλάδο εμπορίας) την οποία

πραγματοποιεί ηλεκτρονικά το λειτουργικό σύστημα του Μητρώου Εμπόρων Νωπών Οπωροκηπευτικών.

- *To Business Process Analysis*, πρόγραμμα το οποίο υλοποιήθηκε με την καταγραφή της διαδικασίας εξαγωγής, συμπεριλαμβανομένων των υφιστάμενων δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις κατά την εξαγωγή αυτών για δύο σημαντικά αγροτικά προϊόντα, το ακτινίδιο και την φέτα.

Όσον αφορά την διασύνδεση του συστήματος του Μητρώου Εμπόρων Νωπών Οπωροκηπευτικών και του ICISnet των τελωνειακών αρχών, το ΥΠΑΑΤ έχει προχωρήσει σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες, έχοντας ήδη υλοποιήσει το ειδικό λογισμικό που θα αποστέλλει πληροφορίες από το Μητρώο Εμπόρων Νωπών Οπωροκηπευτικών στο ICISnet και έχει δημιουργήσει σε περιβάλλον δοκιμής νέα φόρμα καταχώρησης αναγγελιών την οποία σύντομα θα θέσει σε πλήρη λειτουργία. Η ολοκλήρωση του εν λόγω λογισμικού έγινε τον Απρίλιο του 2015 και η Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων έχει ενημερωθεί σχετικά.

Στόχος

Ο στόχος είναι διττός, αφενός οι προτελωνειακές και τελωνειακές διαδικασίες να εκπληρώνουν το ρόλο τους σχετικά με τη διενέργεια των απαραίτητων ελέγχων και συγχρόνως να διευκολύνουν τη λειτουργία των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον χώρο του εξωτερικού εμπορίου.

Στρατηγική

Η στρατηγική για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων περιλαμβάνει:

- Την περαιτέρω απλοποίηση των προτελωνειακών διαδικασιών και των τελωνειακών διαδικασιών για μεγαλύτερη γκάμα αγροτικών προϊόντων.
- Τον εξορθολογισμό της κατανομής των ανθρωπίνων και οικονομικών πόρων στις αρμόδιες αρχές ελέγχου.
- Την περαιτέρω αξιοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχουν τα πληροφοριακά συστήματα.

Ενδεικτικά μέτρα

- Σύσταση *Επιτροπής Συντονισμού και Παρακολούθησης Ελληνικών Εξαγωγών*, με ολιγομελές και ευέλικτο σχήμα, στο οποίο θα συμμετέχουν υψηλόβαθμα στελέχη συναρμόδιων Υπουργείων (Οικονομίας, Εξωτερικών, ΥΠΑΑΤ) και εκπρόσωποι των εμπλεκόμενων φορέων στο εξαγωγικό εμπόριο. Η συγκεκριμένη επιτροπή θα αποτελεί επιτελικό όργανο συντονισμού δράσεων που αφορούν τις εξαγωγές και το εθνικό business plan που απαιτείται.

- Αναθεώρηση της νομοθεσίας σχετικά με: τον εγκεκριμένο έμπορο νωπών οπωροκηπευτικών, την ανάλυση επικινδυνότητας στα νωπά οπωροκηπευτικά, τους ελέγχους για υγιεινή και ασφάλεια στις εισαγωγές προϊόντων φυτικής προέλευσης, τα τέλη των ελέγχων και των οικονομικών πόρων-αριθμού μετακινήσεων των ελεγκτικών αρχών, τις τεχνικές προδιαγραφές για την εξαγωγή των εννέα μεταποιημένων προϊόντων.
- Καταγραφή των υφιστάμενων διαδικασιών ελέγχου από όλες τις αρμόδιες αρχές με στόχο την απλούστευση.
- Υιοθέτηση συστημάτων ελέγχων βασισμένων σε ανάλυση επικινδυνότητας, σε αντικατάσταση των καθεστώτων καθολικών ελέγχων.
- Πραγματοποίηση εκπαιδεύσεων των ελεγκτών υγιεινής και ασφάλειας από το ΥΠΑΑΤ μέσω του Ινστιτούτου Επιμόρφωσης (ΙΝΕΠ).
- Διασύνδεση των δύο πληροφοριακών συστημάτων, του Μητρώου Εμπόρων Νωπών Οπωροκηπευτικών και του ICISnet, με στόχο την απρόσκοπτη τήρηση της ψηφιακής υποβολής αναγγελιών στο Μητρώο Εμπόρων Νωπών Οπωροκηπευτικών και την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με την επιτυχή ή όχι εισαγωγή/εξαγωγή των προϊόντων.
- Δημιουργία πληροφοριακών συστημάτων ώστε οι διαδικασίες ελέγχου να γίνονται ηλεκτρονικά και να επιτρέπουν τη μελλοντική διασύνδεσή τους με το πληροφοριακό σύστημα ICISnet των τελωνειακών αρχών.

3. ΑΠΟΡΡΟΦΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΝΔΥΛΙΩΝ

3.1 Βελτίωση της απορρόφησης των κονδυλίων της Ε.Ε.

Η Ελλάδα λαμβάνει αξιοσημείωτες εισροές από την ΚΑΠ, ύψους περίπου 20 δις ευρώ για την περίοδο 2014-2020, οι οποίες υπερβαίνουν το σύνολο των εισροών από όλες τις άλλες ευρωπαϊκές πολιτικές. Αυτοί οι πόροι δίνουν σταθερότητα στον αγροτικό τομέα και συνιστούν εξαιρετικά κρίσιμη αφετηρία για την ανάπτυξή του. Ανάλογα με τη βάση σύγκρισης οι εισροές αυτές αποτελούν το ¼ του αγροτικού ΑΕΠ, σχεδόν το ήμισυ της προστιθέμενης αξίας των προϊόντων, ή καλύπτουν το σύνολο των εξόδων, πλην εργασίας, των εκμεταλλεύσεων. Ωστόσο στον βαθμό απορρόφησης και στη διαχείριση των κονδυλίων παρουσιάζονται προβλήματα:

- Η μη ορθή διαχείριση των άμεσων ενισχύσεων πρωτίστως, και της αγροτικής ανάπτυξης δευτερευόντως, επέφερε, μετά από ελέγχους της Ε.Ε., υπερβολικά υψηλά πρόστιμα. Οι δημοσιονομικές διορθώσεις για τα έτη αιτήσεων 1999-2008, που οφείλονται κυρίως σε ελεγκτικές αδυναμίες και στην ανεπάρκεια του ψηφιακού συστήματος καταγραφής αγροτεμαχίων Logic Programming and Intelligent Systems (LPIS), ανέρχονται σε περίπου 1,1 δις ευρώ.

- Η απορρόφηση των κονδυλίων της αγροτικής ανάπτυξης συχνά υπολείπεται του συνόλου των διαθέσιμων πόρων. Οι αστοχίες στον σχεδιασμό και η καθυστέρηση στην υλοποίηση των μέτρων επιβραδύνουν την υλοποίηση και την απορρόφηση των κονδυλίων. Η έλλειψη ρευστότητας και σταθερού περιβάλλοντος αποτελούν επίσης ανασταλτικούς παράγοντες για τα επενδυτικά μέτρα, με αποτέλεσμα τα αναξιοποίητα κονδύλια να ανέρχονται έως και στο 20% του προγράμματος.
- Η γραφειοκρατία στη διαχείριση των προγραμμάτων αρμοδιότητας ΥΠΑΑΤ προκαλεί καθυστερήσεις και εγείρει εμπόδια σε όλα τα επίπεδα, με αποτέλεσμα την αποθάρρυνση δικαιούχων.

Στόχος

Ως στόχος που τίθεται είναι διττός, και αφορά αφενός τη *μεγιστοποίηση της απορρόφησης των κονδυλίων* και αφετέρου τη *βελτιστοποίηση της διαχείρισης*.

Στρατηγική

Η στρατηγική για την επίτευξη των παραπάνω στόχων θα πρέπει να αφορά:

- Την αναβάθμιση του σχεδιασμού των μέτρων αγροτικής ανάπτυξης, ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγροτικής οικονομίας και να αξιοποιούνται καταλλήλως και εγκαίρως.
- Τον συγκεκριμένο προσδιορισμό των αδυναμιών του συστήματος διαχείρισης των ενισχύσεων της ΚΑΠ.
- Τη βελτίωση της λειτουργίας των αρμόδιων υπηρεσιών μέσα από την απαραίτητη αναδιάρθρωση των δομών.

Ενδεικτικά μέτρα

- *Οριζόντιες δράσεις*
  - Δημιουργία ομάδας εργασίας για την επίλυση των προβλημάτων που οδηγούν σε δημοσιονομικές διορθώσεις. Εργασία βάσης για το LPIS του Οργανισμού Πληρωμών και Ελέγχου Κοινοτικών Ενισχύσεων Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΟΠΕΚΕΠΕ). Τακτική ανανέωση υποβάθρου και διαχείριση των αγροτεμαχίων με τρόπο ώστε να αυξάνεται η επιλεξιμότητα των εκτάσεων και να μειώνονται οι καταλογισμοί. Απαιτείται επιπλέον εργασία υποβάθρου από τον ΟΠΕΚΕΠΕ με ειδική ομάδα έργου.
  - Αναδιάρθρωση των ειδικών υπηρεσιών του ΠΑΑ, των υπηρεσιών του ΥΠΑΑΤ και του ΟΠΕΚΕΠΕ, ώστε να ανταποκρίνονται της απαιτήσεις της ΚΑΠ στο εσωτερικό της χώρας και την Ε.Ε.
  - Παρακολούθηση και αξιολόγηση της απόδοσης των μέτρων Α' και Β' Πυλώνα μέσω της θεσμοθετημένης ομάδας παρακολούθησης της ΚΑΠ η οποία ήδη λειτουργεί στο ΥΠΑΑΤ. Οι προτάσεις αναθεώρησης και τροποποίησης των

μέτρων θα πρέπει να προκύπτουν από αυτή την ομάδα και να γίνεται διαβούλευση με τους εμπλεκόμενους φορείς.

- Πρόσβαση των υπηρεσιών σε ενιαία βάση δεδομένων ώστε να είναι δυνατή η άμεση άντληση των απαραίτητων δεδομένων για την τεκμηρίωση των προτάσεων πολιτικής. Στην κατεύθυνση αυτή έχει θεσμοθετηθεί ειδική ομάδα διασύνδεσης και διαλειτουργικότητας των δεδομένων του ΥΠΑΑΤ η οποία υλοποιεί το έργο αυτό. Τα πρώτα αποτελέσματα θα είναι εφαρμόσιμα την άνοιξη του 2016, και σε πλήρη λειτουργικότητα μιας ενιαίας βάσης, εκτιμούμε, στο τέλος του 2017. Για την αποτελεσματικότερη συλλογή των στοιχείων εξετάζονται οι διαθέσιμες λύσεις μέσω ΕΛΣτατ, ή Γεωργικών Συμβούλων (Μέτρο του ΠΑΑ 2014-2020).

▪ Α΄ Πυλώνας ΚΑΠ

- Εγκατάσταση συμβουλευτικού- προληπτικού συστήματος προ-ελέγχου για την ενιαία ενίσχυση, ώστε να προετοιμάζονται τόσο το σύστημα υποβολής αιτήσεων όσο και οι γεωργοί. Η ενέργεια αυτή θα συμβάλει στην καλύτερη διαχείριση του συστήματος υποβολής αιτήσεων και θα βελτιώσει τη διαδικασία ελέγχων και πληρωμών. Απαιτείται νομοθετική παρέμβαση εντός του 2016. Πρώτη εφαρμογή από 2017. Η υποβολή των δηλώσεων ενίσχυσης γίνεται είτε ατομικά μέσω διαδικτύου, είτε μέσω εγκεκριμένων φορέων υποβολής. Με την έναρξη της λειτουργίας του νέου συστήματος γεωργικών συμβουλών, οι ίδιοι οι γεωργικοί σύμβουλοι, απαραίτητως, θα πρέπει να εισάγουν τις αιτήσεις των γεωργών- πελατών τους ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι παραλείψεις και τα λάθη και να υπάρχει δυνατότητα λογοδοσίας για τα όποια προβλήματα.
- Εγκατάσταση συστήματος άμεσης πληροφόρησης από τον ΟΠΕΚΕΠΕ προς τις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠΑΑΤ, ώστε αυτές να μπορούν να αντλούν τα δεδομένα της εφαρμογής των μέτρων και να προβαίνουν σε διορθωτικές κινήσεις με την απαραίτητη τεκμηρίωση.

▪ Β΄ Πυλώνας ΚΑΠ

Παρεμβάσεις σε τρία επίπεδα: στον σχεδιασμό των μέτρων, στην έγκαιρη και αποτελεσματική υλοποίηση και στην πληρωμή.

α. Στον *σχεδιασμό* θα πρέπει κατά την επιλογή των μέτρων του ΠΑΑ να λαμβάνεται υπόψη και η ωριμότητα υλοποίησής τους από πλευράς των γεωργών. Για να γίνει αυτό είναι απαραίτητη μια προσέγγιση bottom-up.

β. Για την *έγκαιρη υλοποίηση* των μέτρων και την απορρόφηση των διαθέσιμων κονδυλίων είναι απαραίτητα τα εξής :

- Στοχευμένες ενέργειες και δράσεις πληροφόρησης και δημοσιότητας για την προσέλκυση επενδυτών.
- Υιοθέτηση ανοιχτών προσκλήσεων των μέτρων σε κύκλους υποβολής, αξιολόγησης, έγκρισης, ώστε να επιταχύνονται οι διαδικασίες της γραφειοκρατίας και τα έργα να πραγματοποιούνται σε επίκαιρο χρόνο.

- Ηλεκτρονική υποβολή του φακέλου και ανάπτυξη ηλεκτρονικών συστημάτων/διαδικτυακών εφαρμογών υποβολής, ένταξης, παρακολούθησης και πληρωμής των μέτρων και διασύνδεσή τους με λοιπές υποστηρικτικές βάσεις, ώστε να αποφεύγεται η επικάλυψη των αρμοδιοτήτων μεταξύ εμπλεκόμενων υπηρεσιών και φορέων.
  - Αξιολόγηση με βάση την εφαρμογή μεθόδων απλοποιημένου κόστους για μικρές επενδύσεις.
  - Περιορισμός της γραφειοκρατίας και συντόμευση χρόνου απάντησης, με μείωση των γνωμοδοτικών επιτροπών και ορισμό τελικού διατάκτη διοικητικών πράξεων από την ιεραρχία.
- γ. Η συντόμευση του χρόνου υλοποίησης, ελέγχου και *πληρωμής* μπορεί να επιτευχθεί με τις παρακάτω δράσεις:
- Αξιοποίηση χρηματοδοτικών μέσων και εργαλείων στήριξης των επενδύσεων στον πρωτογενή τομέα, με στόχο τη διασφάλιση της απαραίτητης ρευστότητας και της δυνατότητας χρηματοδότησης των επιχειρήσεων του τομέα (παροχή εγγυήσεων, μικροδάνεια, κεφάλαια κίνησης, χαμηλό επιτόκιο δανεισμού συνδυαστικά με την παροχή επιχορήγησης κεφαλαίου).
  - Αποκέντρωση πόρων και αρμοδιοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο και επιλογή Ομάδων Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ) Leader/Community-Led Local Development (CLLD) με πρόσκληση και όχι δημόσιο διαγωνισμό.
  - Διασύνδεση ίδιας συμμετοχής και τραπεζικής ευθύνης, ώστε η τράπεζα να εγγυάται την ωριμότητα της επένδυσης ως προς την κάλυψη ίδιας συμμετοχής, με ταυτόχρονη θέσπιση της δυνατότητας εκχώρησης επιδότησης σε χρηματοπιστωτικό ίδρυμα για τη λήψη δανείου.
  - Βελτιώσεις στην διαδικασία χρηματοδότησης των έργων από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (e-ΠΔΕ, διασύνδεση και διαλειτουργικότητα με το Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα Αγροτικής Ανάπτυξης και Αλιείας (ΟΠΣΑΑ), ενοποίηση κωδικοποίησης ΣΑΕ, ενσωμάτωση του ΠΑΑ στον Κεντρικό Λογαριασμό, απλοποίηση διαδικασίας ένταξης πράξεων και χρηματοδότησής τους κ.λπ.).
  - Η χορήγηση προκαταβολών σε δικαιούχους μέτρων του ΠΑΑ δύναται να συμβάλει στη διευκόλυνση και την επιτάχυνση της υλοποίησης επενδυτικών σχεδίων.

ΣΧΕΔΙΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

A/A	ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ	ΕΔΑΦΙΟ	ΑΡΜΟΔΙΑ ΥΠΗΡΕΣΙΑ	Τύπος ρύθμισης	ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ
1.	Για την μεγέθυνση των εκμεταλλεύσεων θα μπορούσαν να διερευνηθούν και νέες μορφές εταιρικότητας (ΟΕ, ΕΕ, ΑΕ) ανάμεσα στους κατόχους της γης που δεν είναι γεωργοί και τους καλλιεργητές	1.1	Δ/ΝΣΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΣΜΟΥ Νόμος Συνεργατισμού	Νόμος	Α' εξάμηνο 2016
2.	Σχέδιο Νόμου «Αγροτικοί Συνεταιρισμοί και μορφές συλλογικής οργάνωσης του αγροτικού χώρου»	1.3	Δ/ΝΣΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΣΜΟΥ Νόμος Συνεργατισμού	Νόμος	Α' εξάμηνο 2016
3.	Αναθεώρηση της νομοθεσίας για την εμπορία νωπών οπωροκηπευτικών, στα στάδια εμπορίας και απλούστευση διαδικασιών.	2.1	Δ/ΝΣΗ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΦΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	Κοινή Υπουργική Απόφαση	Εντός του 2016
4.	Αναθεώρηση της νομοθεσίας σχετικά με: τον εγκεκριμένο έμπορο νωπών οπωροκηπευτικών, τους ελέγχους για υγιεινή και ασφάλεια στις εισαγωγές προϊόντων φυτικής προέλευσης.	2.3	Δ/ΝΣΗ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΦΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ		Εντός του 2016
5.	Εγκατάσταση συμβουλευτικού-προληπτικού συστήματος προ-ελέγχου για την	3.1	Δ/ΝΣΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ -	ΥΑ	Β' εξάμηνο 2016 για εφαρμογή από 2017

	ενιαία ενίσχυση.		ΟΠΕΚΕΠΕ		
6.	Μέτρα ΠΑΑ: Κατάρτιση Υπουργικών αποφάσεων για τα μέτρα, οι οποίες θα διέπονται από μείωση γραφειοκρατίας και προσπάθεια επιτάχυνσης της απορρόφησης	3.1	ΕΥΔ ΠΑΑ	ΥΑ	2016 σταδιακή κατάρτιση

ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η γεωργία και η ύπαιθρος, ενώ περνούν οι ίδιες μια κρίση για χρόνια (την οποία για ένα διάστημα συγκάλυπταν σε ένα βαθμό οι επιδοτήσεις της ΚΑΠ και η φθηνή απασχόληση των μεταναστών), φαίνεται να αντιστέκονται περισσότερο στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και να εμφανίζουν καλύτερη προοπτική ανάπτυξης. Οι δυνατότητες αντίστασης συνδέονται με τα «περιθώρια ελιγμών» που έχουν οι οικογενειακές εκμεταλλεύσεις σε ένα περιβάλλον έντονων πιέσεων στη γεωργία από τις αυξήσεις του κόστους των εισροών, τις πτωτικές τιμές αγροτικών προϊόντων, την αύξηση της φορολογίας και των ασφαλιστικών εισφορών. Δυστυχώς, μέχρι σήμερα, η χώρα δεν έχει μια δομημένη και ολοκληρωμένη εθνική στρατηγική για την αντιμετώπιση των προαναφερθέντων προβλημάτων παρά το γεγονός ότι τόσο το διεθνές περιβάλλον όσο και η νέα ΚΑΠ που αρχίζει να υλοποιείται θα μπορούσαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ανάκαμψης, με τις κατάλληλες πολιτικές και θεσμικές πρωτοβουλίες που θα απαντούν σε μια σειρά προκλήσεις για την αγροτική οικονομία και την κοινωνία της υπαίθρου.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τροφίμων (FAO), η διεθνής ζήτηση για αγροτικά προϊόντα αναμένεται να αυξηθεί πάνω από 50% μέχρι το 2050 εξαιτίας της αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού και των αλλαγών στις διατροφικές συνήθειες. Αντίστοιχα υψηλή αναμένεται να είναι η αύξηση της ζήτησης σε προϊόντα υψηλής ποιότητας, ασφάλειας, με τοπική ταυτότητα, και με καλλιεργητικές πρακτικές φιλικές στο περιβάλλον.

Στην Ευρώπη ειδικότερα, σύμφωνα με εκτιμήσεις, αναμένεται να διευρυνθεί, με υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, η αγορά για προϊόντα ποιότητας με ειδικά χαρακτηριστικά. Προϊόντα όπως αυτά: ονομασίας προέλευσης, γεωγραφικής ένδειξης, βιολογικά, δίκαιου εμπορίου, τοπικής ταυτότητας, και τα οποία απαιτούν σχετική πιστοποίηση.

Όμως μέχρι σήμερα το παραγωγικό πρότυπο της χώρας μας ήταν προσανατολισμένο προς αυτά που ονομάζουμε βασικά ομοειδή προϊόντα όπως τα δημητριακά, ο καπνός, το βαμβάκι κλπ. - αποτέλεσμα κυρίως της επίδρασης των προηγούμενων περιόδων εφαρμογής της ΚΑΠ - των οποίων η αγορά χαρακτηρίζεται από ενιαίες τιμές. Γι' αυτά τα προϊόντα όμως, δεν μπορούμε να είμαστε ανταγωνιστικοί για μια σειρά γνωστούς διαρθρωτικούς λόγους. Ο προσανατολισμός προς τα προϊόντα ποιότητας με ξεχωριστή ταυτότητα και τοπικότητα ήταν περιορισμένος. Αυτό - το δεύτερο πρότυπο- είναι εκείνο που ταιριάζει περισσότερο και στις γεωμορφολογικές συνθήκες της χώρας αλλά και στους διαρθρωτικούς περιορισμούς που έχει το πρώτο πρότυπο. Όμως ο εθνικός φάκελος της χώρας μας που υποβαλλόταν, σε κάθε νέα περίοδο εφαρμογής της ΚΑΠ, δεν σηματοδότησε ποτέ επαρκώς τη γενναία στροφή στην πολιτική και την σταδιακή υιοθέτηση ενός άλλου μοντέλου αγροτικής παραγωγής και ανάπτυξης που απαιτείται.

Το κρίσιμο ερώτημα λοιπόν σήμερα είναι, αν ο αγροδιατροφικός τομέας της χώρας μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτές τις προκλήσεις. Στο πρώτο πρότυπο, το μέχρι πρόσφατα συνδεδεμένο με τις ενιαίες τιμές και τις επιδοτήσεις, πρέπει να λυθούν προβλήματα μεγέθους εκμετάλλευσης, αποδόσεων και κόστους παραγωγής για την επίτευξη της ζητούμενης ανταγωνιστικότητας. Στο δεύτερο, το συνδεδεμένο με ποιότητα, ταυτότητα και καλύτερες

τιμές, πρέπει να δοθεί πολύ περισσότερο βάρος στην πιστοποίηση και στην απόκτηση μεγαλύτερου μεριδίου των (ποιοτικών) διεθνών αγορών στις οποίες στοχεύουμε. Και τα δυο μοντέλα μπορούν να συνυπάρξουν στις διαφορετικές περιφέρειες της χώρας, με διαφορετικές επιδόσεις και διαφορετική στόχευση.

Βασική αρχή στον σχεδιασμό αναπτυξιακών προγραμμάτων αποτελεί η ανάλυση των συνθηκών και της υφιστάμενης κατάστασης. Όσον αφορά τις συνθήκες, η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από ποικιλία γεωμορφολογικών και κλιματικών δεδομένων, καθώς και πλούτο διαφορετικών παραδόσεων. Ιστορικά τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν διαμορφώσει το παραγωγικό προφίλ του αγροτικού τομέα. Οι παραπάνω συνθήκες είναι τέτοιες, ώστε το αναπτυξιακό όραμα και οι σχετικές στρατηγικές, όχι μόνο δεν είναι δυνατόν να διατυπωθούν ερήμην τους, αλλά αντιθέτως, οφείλουν αφενός να προσαρμοστούν σε αυτές, αφετέρου να αξιοποιήσουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που παρέχουν. Έτσι το ενδιαφέρον της πολιτικής μετατοπίζεται από την ομογενοποίηση προς την αξιοποίηση της ποικιλομορφίας. Χρειάζεται, λοιπόν, ο αναπροσανατολισμός της πολιτικής. Σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον η κατανόηση των χαρακτηριστικών της ζήτησης του καταναλωτή είναι καθοριστική. Απαιτείται η χρήση νέων εργαλείων και μεθόδων τόσο στην οργάνωση της παραγωγής, διακίνηση και εμπορία όσο και στην προσέγγιση του καταναλωτή. Γνώση, κατάρτιση, καινοτομία και δικτύωση είναι οι απαραίτητες προϋποθέσεις.

Το πλαίσιο της νέας ΚΑΠ δημιουργεί προϋποθέσεις γι' αυτό τον αναπροσανατολισμό της πολιτικής. Με βάση τον εθνικό φάκελο της ΚΑΠ, (Πυλώνας Ι) και το ΠΑΑ (Πυλώνας ΙΙ), 20 περίπου δις θα διατεθούν στην ελληνική αγροτική οικονομία την προγραμματική περίοδο 2014-2020. Το νέο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της χώρας μας (2014 -2020) στοχεύει στον διαρθρωτικό εκσυγχρονισμό της γεωργίας και στην ανάπτυξη της υπαίθρου και προβλέπει μέτρα, προγράμματα και επενδύσεις κοινοτικών ενισχύσεων 4,7 δις ευρώ, που, μαζί με την εθνική και ιδιωτική συμμετοχή, μπορεί να κινητοποιήσει συνολικούς πόρους της τάξης των 7 δις ευρώ.

Βασική βεβαίως προϋπόθεση επιτυχίας αποτελεί η δημιουργία κατάλληλου επενδυτικού περιβάλλοντος, το οποίο θα ενθαρρύνει την υλοποίηση επενδύσεων στον πρωτογενή τομέα και θα εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα και την ανταγωνιστικότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και των επιχειρήσεων. Κάτι τέτοιο, δεδομένων των συνθηκών και των ιδιαιτεροτήτων του πρωτογενούς τομέα (δυσκολία εξασφάλισης εγγυήσεων για δανειοδότηση, υψηλές επισφάλειες, δέσμευση παγίων σε υποθήκες, κλείσιμο Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος,, κλείσιμο πολλών συνεταιριστικών τραπεζών, κ.λπ.) προϋποθέτει συνολική αναθεώρηση του υφιστάμενου χρηματοπιστωτικού συστήματος, με την παροχή κινήτρων και την ενεργοποίηση κατάλληλων χρηματοδοτικών μέσων και εργαλείων για τη διασφάλιση της απαραίτητης ρευστότητας και της δυνατότητας χρηματοδότησης του αγροδιατροφικού τομέα. Στο πλαίσιο του ΠΑΑ 2014-2020 υπάρχει η δυνατότητα ενεργοποίησης χρηματοδοτικών εργαλείων με διάθεση κοινοτικών πόρων μεταξύ του 3% και 7% επί του συνόλου των πόρων του προγράμματος που ανέρχονται στα 4,7 δις κοινοτικής συμμετοχής.

Η στρατηγική για την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής γεωργίας που αναπτύχθηκε στο παρόν κείμενο ακολουθεί τη θεματική που ορίζεται στον ν. 4336/2015. Η συνδυασμένη υλοποίηση των συγκεκριμένων στόχων και η πολλαπλασιαστική επίπτωσή τους θα συμβάλει στην

επίτευξη, εκτός των ρητά διατυπωμένων, και άλλων κρίσιμων, αλλά μη ρητά διατυπωμένων, στόχων, όπως είναι η μείωση του κόστους παραγωγής. Οι αναπτυξιακοί στόχοι για την ελληνική γεωργία θα διατυπωθούν με πιο ολοκληρωμένο τρόπο στο στρατηγικό σχέδιο για την αγροτική ανάπτυξη που θα επεξεργαστεί το ΥΠΑΑΤ από τις αρχές του 2016. Ο *βασικός στόχος για τον αγροτικό τομέα* συνοψίζεται στη συστηματικότερη συνάρθρωσή του με την οικονομική ανάπτυξη, τους λοιπούς κλάδους του αγροδιατροφικού συστήματος και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου. Η επίτευξη των οικονομικών πτυχών του στόχου, αποκτά νόημα μόνο αν πραγματοποιείται με όρους αειφορίας, παραγωγής υγιεινών και ασφαλών τροφίμων και περιορισμού των ανισοτήτων.

Οι στόχοι, στα επιμέρους πεδία παρέμβασης που εξετάστηκαν στο παρόν κείμενο στρατηγικής, κατηγοριοποιούνται σε τρεις κατηγορίες:

i. Στόχοι για διαθρωτικά ζητήματα

- Η δημιουργία ανταγωνιστικών εκμεταλλεύσεων, μεμονωμένων ή/και ενταγμένων σε συλλογικά σχήματα (συνεταιριστικά, εταιρικά), σε συνάρτηση με τις γεωμορφολογικές και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στις οποίες λειτουργούν, τα προϊόντα τα οποία παράγουν και τις αγορές στις οποίες απευθύνονται.
- Η μετατόπιση της ηλιακής σύνθεσης των αγροτών προς τις *νεότερες ηλικίες* και η στοχευμένη ενίσχυση των *δραστήριων αγροτών* που αντιμετωπίζουν με αυξημένη επαγγελματικότητα την αγροτική παραγωγή.
- Η ανάδειξη των συνεταιρισμών και άλλων συλλογικών μορφών σε πυλώνες ανάπτυξης του αγροδιατροφικού συστήματος και κατά προέκταση του αγροτικού χώρου.
- Η χρήση των υδατικών πόρων και της ενέργειας με όρους *αειφορίας, τεχνικής αποτελεσματικότητας* και *οικονομικής ορθολογικότητας*. Η προώθηση ορθών γεωργικών πρακτικών και η ορθή εφαρμογή τους κατά την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας και συγχρόνως η βελτιστοποίηση της χρήσης των πόρων της ΕΕ.

ii. Στόχοι σε θέματα εμπορίου και προώθησης εξαγωγών

- Η εξυγίανση των όρων ανταγωνισμού στο εμπόριο των αγροτικών προϊόντων και η διευκόλυνση των επιχειρήσεων στην άσκηση της εμπορικής δραστηριότητας.
- Η βελτιστοποίηση της συνέργειας και της αποτελεσματικότητας των επιμέρους λειτουργιών της εμπορίας με προσανατολισμό τις εξαγωγές.
- Οι προτελωνειακές και τελωνειακές διαδικασίες εκτός από τους απαραίτητους ελέγχους να διευκολύνουν τη λειτουργία των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον χώρο του εξωτερικού εμπορίου.

iii. Στόχοι για την απορρόφηση των κονδυλίων της ΕΕ.

- Η μεγιστοποίηση της απορρόφησης των κονδυλίων
- Η βελτιστοποίηση της διαχείρισης.

Από την υλοποίηση των παραπάνω συγκεκριμένων παρεμβάσεων στα πεδία που έχουν οριστεί, πέραν των άμεσων επιπτώσεων στην αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας, αναμένεται και η βελτίωση στην ιδιαίτερα κρίσιμη παράμετρο που είναι *το κόστος παραγωγής*. Επειδή η διαμόρφωση του κόστους παραγωγής περιλαμβάνει δομικά στοιχεία που σχετίζονται με γενικότερες διαρθρωτικές επιπτώσεις στη θέση του πρωτογενούς τομέα στην αναπτυξιακή διαδικασία αλλά και με επιμέρους στοιχεία που συνδέονται με την εκάστοτε οικονομική πολιτική, τη διαπραγματευτική δύναμη των αγροτών κ.λπ. απαιτούνται ενέργειες σε πολλαπλά επίπεδα: Από την Πολιτεία η δημιουργία κατάλληλων και απαραίτητων υποδομών καθώς και θεσμικά μέτρα για την εξυγίανση των όρων ανταγωνισμού στην αγορά των αγροτικών εισροών, από τους αγρότες και τις επαγγελματικές τους οργανώσεις η ενδυνάμωση της διαπραγματευτικής δύναμής τους και για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της χρήσης των εισροών.

Στρατηγική και ενδεικτικά μέτρα

Για την υλοποίηση κάθε ενός από τους παραπάνω στόχους, διατυπώνονται *εξειδικευμένες στρατηγικές* και αναφέρονται ενδεικτικά *συγκεκριμένα μέτρα*. Οι στόχοι, η στρατηγική και τα μέτρα στη φάση του σχεδιασμού συνιστούν ενιαίο σύνολο. Η εν λόγω συνοχή θα πρέπει να διασφαλιστεί και στη φάση της υλοποίησης. Προϋπόθεση για αυτό είναι ο συγχρονισμός των χρονοδιαγραμμάτων υλοποίησης των επιμέρους στοιχείων της στρατηγικής, με τρόπο ώστε να μεγιστοποιείται η μεταξύ τους συνέργεια.

Πέραν της αυτονόητης σημασίας της διατύπωσης προτάσεων, η εμβάθυνση στην ουσία των προβλημάτων αποτελεί το πρώτο και σημαντικότερο βήμα για τη διατύπωση, κατανόηση, υιοθέτηση των προτάσεων και την αποτελεσματική υλοποίησή τους.

Για να επιτύχει η στρατηγική της ανασυγκρότησης της ελληνικής γεωργίας και των αγροτικών περιοχών, είναι απαραίτητη και η μεταρρύθμιση του θεσμικού περιβάλλοντος της ανάπτυξης της γεωργίας και της υπαίθρου.

Οι αλλαγές στην εκπαίδευση, την έρευνα, τις συμβουλευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες για την μεταφορά της γνώσης στους γεωργούς και την ορθή εφαρμογή της πολιτικής είναι κάτι παραπάνω από απαραίτητες.
